

OCJENE I PRIKAZI

ANALI GAZI HUSREV-BEGOVE BIBLIOTEKE

Anali su časopis najstarije biblioteke u Sarajevu i jedne od najstarijih u Jugoslaviji. Gazi Husrev-begova biblioteka, osnovana 1537. godine, zauzima u svijetu vrlo značajno mjesto po bogatstvu i vrijednosti svog rukopisnog fonda na orijentalnim jezicima, tako da je pokretanje sopstvenog časopisa bilo prijeka potreba.

Do sada je izašlo šest brojeva *Anala* u četiri knjige (I/1972, II—III/1974, IV/1976, V—VI/1978). Prilozi su iz različitih područja istorije i kulture Muslimana Bosne i Hercegovine, a i šire.

U prvom broju, nakon uvodnog članka dra M. Kamarića *Povodom prvog broja Anala*, nalazi se rad O. A. Sokolovića *Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grad a od svome zavičajaju i pogibiji Osmana II (O jednom autografu Gazijine biblioteke)*. Ovaj naš pjesnik s kraja 16. i početka 17. vijeka, mada, kako autor smatra, po pjesničkim kvalitetima ispod prosjeka među piscima koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, ostavio je vrlo interesantno svjedočanstvo o svom (širem) zavičajaju, a takođe je zanimljivo i njegovo reagovanje na događaje u Osmanskom Carstvu, tako da je autograf podjednako značajan za filologe i za istoričare. Tu je rad F. Hadžibajrića *Uvodne tesavufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka*, zatim S. Trake *Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir efendije Muidovića*. Rad K. Dobrače *Skriptorij u Foči u XVI stoljeću* prikaz je organizovanog prepisivačkog rada kod nas, kao i dokaz zainteresova-

nosti za knjigu i njeno širenje. Dva su rada iz područja islamske umjetnosti, *Illuminirani rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci* I. Rizvića, te *Diplome kaligrafa Islamovića u Gazi Husrev-begovoj biblioteci* M. Mujezinovića. A. Namećak u radu *Marginalije iz naše kulturne istorije* daje dosta važnih podataka o Biblioteci i njenim fondovima. I. Kemura, uz rad *Malićeva kolekcija u Gazi Husrev-begovoj biblioteci*, donosi i spisak članaka Mirze A. Malića koji se nalaze u ovoj zbirci. H. Hasandedić govori o *Muslimanskim bibliotekama u Mostaru*; B. Čulić, pod naslovom *Jedan zanimljiv bibliografski projekat*, piše o pokušaju O. A. Sokolovića da priredi bibliografski pregled literarnog stvaralaštva Muslimana »Muslimani i islam u jugoslovenskoj knjizi 1878—1948«. Nažalost, ovaj pokušaj, osim nacrt a plana za priručnik, nije ostvaren. U ovom su broju još radovi F. Namećka *Prevodilački rad Fehima Spahe* i J. Jovanovića *Reagovanje muslimana u Rusiji i muslimanske štampe u Bosni povodom smrti Lava Nikolajeviča Tolstoja*, kao i nekoliko vrlo zanimljivih osvrt a M. Traljića na prošlost, na rad i djelovanje Gazi Husrev-begove biblioteke, od kojih treba istaći *Prilog bibliografiji o Gazi Husrev-begovoj biblioteci*.

Broj II—III/1974. još je bogatiji priložima. Na prvom je mjestu rad A. Bejtića *Pjesnik Sabit Alauddin Užićanin kao sarajevski kadija i bosanski mula*, o našem pjesniku s kraja 17. i početka 18. vijeka, koji je pjevao na turskom jeziku. F. Hadžibajrić nastavlja s obradom djela šejha Abdulaha Bošnjaka u radu *Oda Bogu Abdullaha Bošnjaka*. To

je tesavufsko-tarikatska poema, koju je Bošnjak donio na završetku svog Komentara Fusus-ul-hikem Ibn Arabija. *Traktat o izrazu »čelebi« Hasana Kafija Pruščaka i kasnija upotreba te riječi* F. Nametka je koristan doprinos razjašnjenju upotrebe i značenja ove titule. Sljedećih nekoliko radova su iz područja naše književne baštine. L. Hadži-osmanović i F. Nametak obrađuju alhamiadi pjesnika iz 17. stoljeća, Hasana Kaimija (*Jedna stara verzija [autograf?/] Kaimijine kaside protiv duhana i Uvodni stihovi Kaimijina Divana*). K. Dobrača u radu *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haš'vin od Abdul-Vehhaba Žepčevije Ilhamije* obrađuje ovaj vjersko-moralni priručnik Ilhamija, a uz to daje podatke o životu i radu ovog našeg teologa i mistika, o njegovom školovanju i duhovnom izgrađivanju, te o vremenu i prilikama u kojima je djelovao (druga polovina 18. — prva polovina 19. vijeka). Navodi, takođe, i pisane radove Ilhamija, objašnjava njihov sadržaj i smisao, te razmatra pitanje vjerodostojnosti nekih dijelova u njegovim pjesmama. I. Mehinagić daje *Osvrt na život i pisana djela Ali Fehmi efendije Džabića*, a Z. Fajić obrađuje *»Malu historiju događaja u Hercegovini« (Iz Bračkovićeva autografa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci)*. »Mala historija...« je vrlo zanimljiva kao djelo savremenika i očevica događaja u Hercegovini od vremena Ali-paše Rizvanbegovića-Stočevića do okupacije Hercegovine od strane Austro-Ugarske. *Medžmug pjesnika Šakira* rad je S. Trake u kojem obrađuje ovu medžmuu, jedinstvenu po bogatstvu pjesničkog materijala koji potiče kako od samog autora medžmuae, tako i od drugih pjesnika, počevši od Šemsija Tebrizija i Junusa Emrea do Šejha Sirrija i M. S. Mudivića. Radovi K. Dobrače (*Jedno pismo [arzuhal] na arapskom jeziku poslato iz Kaniže potkraj 17. stoljeća lu kodeksu GHB*), R. Mahmud-čehajića (*Zapis o muzici iz 1767. godine iz kodeksa GHB u svjetlu nekih karakteristika muzičkog folklora BiH*), A. Abu Safijja — A. Smailbegović (*O jednom seksološkom djelu u GHB*) i I. Kemure

(*Pismena zaostavština književnika Huseina Dubravića-Đoge u GHB*) temelje se na materijalima Biblioteke. O Neobjavljenim natpisima sa Gazi Husrev-begovih građevina u Sarajevu piše M. Mujezinović, a o Gazi Husrev-begovoj sahatkuli i muvekitihani M. Kantardžić. A. Handžić obrađuje jedan vrlo važan granični dio Osmanskog Carstva u njegovom ranom periodu u radu *Gazi Husrev-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u 16. vijeku*. U ovom broju su još radovi H. Hajdarhodžića *Dva podatka o prometu i prodaji papira u Bosanskom pašaluku*, R. Hajdarovića *Zaostavština iza Asim Munib ef. Glode, mutevelije i džabije Gazi Husrev-begova vakufa*, A. Nametka *Gazi Husrev-beg u bosanskoj beletristici*, J. Jovanovića *Prva knjiga iz stvaralaštva muslimana u BiH štampana latinicom* i I. Erena *Prilozi bibliografiji objavljenih radova o orijentalnim bibliotekama u Jugoslaviji*.

U broju IV/1976. o Gazi Husrev-begovom hanekahu u Sarajevu kao centru za izučavanje misticizma piše Dž. Čehajić. Rad K. Dobrače *Kaside-i Burde-i Bosnevi* govori o jednom prevodu na naš jezik ove poznate arapske kaside. Original je ispjevao u 13. stoljeću Al-Busi'ri, dok prevodilac i vrijeme prevoda nisu tačno utvrđeni. Isti autor piše i o *Vakufnamama u Gazi Husrev-begovoj biblioteci*. M. Mujezinović objavljuje rad *Nekoliko rukopisa prepisanih u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu*, a Z. Fajić *Fragments iz Hronike Hadži Husejn-efendije Muzaferije*. To su dijelovi Muzaferijine medžmuae iz 18. stoljeća, koje je u svoj Zbornik unio Muhamed Enveri Kadić, dok sama medžmua nije sačuvana. *Onomasticon arabicum projekat budućnosti arabistike*, prilog D. Tanaskovića, upoznaje nas sa pokušajem »stvaranja priručnika koji bi u vidu alfabetskog registra obuhvatao sve antroponime i toponime sadržane u glavnim štampanim i rukopisnim istorijskim, biografskim i geografskim djelima koja imaju veze sa islamom«. Ovu ideju talijanskog orijentaliste L. Kaetanija razrađuju čitave grupe naučnika, tako da je već stvoren sistem pogodan za elek-

tronsku obradu podataka, a na projektu i njegovom usavršavanju i dalje se radi. Materijali Arhiva Hercegovine podloga su za dva rada H. Hasandedića: *Djela Mustafe Ejubovića (Šejh Juže) i Ibrahim efendije Opijača koja se nalaze u Arhivu Hercegovine u Mostaru i Djela i kraći sastavi Muslimana BiH koji su napisani na orijentalnim jezicima i koji se nalaze u Arhivu Hercegovine u Mostaru*. O Doprinosu Omera Mušića u izučavanju kulturnog nasljeđa piše F. Nametak, a dat je i jedan rad O. Mušića, *Medžmua Mula Muhameda Mestvice s posebnim osvrtom na popis hadžija*. Radovi su objavljeni u znak počasti prema preminulom naučniku orijentalisti O. Mušiću. *Risala šejh Mustafe Gabibije F. Hadžibajrića i Ibrahim Vehbi (kadija, pjesnik i epigrafičar) R. Mahmutćehajića* još su jedan doprinos izučavanju naše literarne baštine, a u tu kategoriju spada i rad A. Bejtlića *Kasida Ibrahim Biočaka, A. Kadribegovića Neke opaske o našem alhamiadi pjesništvu*, te S. Trake *Durerul-hukkam sa marginalijama beogradskog muftije Ali-efendije*. Rad H. Sušića *Platonova država i Al-Farabijeva Al-Madina Al-Fadila* prilog je, između ostalog, svestranijem upoznavanju arapske filozofije, a *Marginalije o životu i radu muftije Ali-Fehmi-efendije Džabića A. Nametka* je prilog izučavanju naše tradicije.

Broj V—VI/1978. počinje jednim aktuelnim problemom. A. Hukić piše o *Nužnosti jedinstvenog sistema transkripcije arapskog pisma*. Pitanje transkripcije kod nas još nije razriješeno, a autori se snalaze tako što preuzimaju pojedine strane sisteme transkripcije. Potreba za jedinstvenim sistemom transkripcije, kao i nužnost da je prilagodimo našim fonetskim mogućnostima faktori su koji bi mogli da ubrzaju rješavanje ovog pitanja. O Gazi Husrev-begovoj biblioteci govore radovi M. Traljica *Hafizi-kutubi (bibliotekari) Gazi Husrev-begove biblioteke* i F. Hadžibajrića *O inventarima knjiga Gazi Husrev-begove biblioteke*. U ovom je kontekstu posebno značajan rad Z. Fajića *Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-*

-begovoj biblioteci u Sarajevu. Sve vakufname, bilo da se radi o originalu ili prepisu, a prepisane su u tri sidžila i ima ih 1.092, svrstane su, u ovom popisu, prema gradovima na koje se odnose, zatim prema vakufima. Naveden je broj sidžila u kojem se vakufnama nalazi, broj stranice, vrijeme nastanka, a takođe i to da li je original ili prepis. Rad je vrlo iscrpan, pregledan i nadasve koristan. R. Hajdarović piše o *Prihodima i rashodima Gazi Husrev-begova vakufa u Sarajevu, za period 1248—51 (1832—35)*, a S. M. Traljčić o *Husrev-begovom boravku i radu u Dalmaciji*. Rad se temelji na mletačkim izvorima. Rad M. Mujezinovića odnosi se na *Biblioteku Mehmed Razi Velihodžića, šejha i muderisa Husrev-begova hanikaha u Sarajevu*, a temelji se na popisu knjiga ovog sarajevskog učenjaka iz 18. stoljeća. Slijedi rad Dž. Čehajića o derviškim redovima u našim krajevima, *Bektašije i islam u Bosni i Hercegovini*. Vjerovatno je omaška Redakcije što je ovaj rad objavljen i na srpskohrvatskom i na engleskom jeziku, tim prije što rad na srpskohrvatskom ima dosta opširan rezime na engleskom jeziku. Rad je, inače, referat sa III simpozija CEPO, održanog septembra 1978. godine u Sarajevu. K. Dobrača piše o *Mehmed Refik efendiji Hadžibadiću, šejhul-islam*, jedinom čovjeku našeg porijekla koji je bio šejhul-islam u Osmanskom Carstvu. U uvodu rada autor najprije piše o ulozi i važnosti položaja šejhul-islama i mešihata, a zatim o ličnosti i djelu ovog teologa i pravnika iz 19. stoljeća. O jednom interesantnom prevodu piše S. Trako u radu *Wasiiyetname-i Bergivi sa prevodom na srpskohrvatski jezik. Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevići-Bosnevi (Ilhamija) i Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća* prilozu su M. Zdralovića. U *Medžmui...* je donesena vakufnama Ferhadbega, sina Iskenderova, za njegove zadužbine u Tešnju. O popularnom tursko-bosanskom rječniku Muhamed Hevaji Uskufija piše A. Nametak *Tri rukopisa »Makbuli Arifa« (»Potur-šahidije«)*, H. Hasandedić o *Nekoliko rukopisa iz Ori-jentalne zbirke Zavičajnog muzeja*

Hercegovine u Mostaru, M. Mujezinović o *Tri stara orijentalna rukopisa u jugoslovenskim zbirkama prepisana u Iraku*, a F. Mehdiu O *albanskim prevodima Kur'ana*. H. Hajdarhodžić donosi *Vijesti o muslimanskoj publici u dubrovačkom teatru na početku XIX vijeka*, a F. Hadžibajrić Omer *Lutfijin Tahmis na Bošnjakovu Kasidu o Fususul-hikemu*. Rad F. Dž. Spahe *Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka* ima za izvor opširni katastarski popis Kliškog sandžaka s početka 17. stoljeća. Ovaj je defter posebno interesantan zbog toga što sadrži popis vakufa u svakom navedenom naselju, što je prije iznimka, nego pravilo za deftere.

Iz svega izloženog vidi se da ovaj časopis vrši jednu veoma značajnu naučnu i kulturnu misiju. On je i na zavidnom stručnom nivou. Međutim, neka manje značajna pitanja donekle kvare opšti pozitivan utisak. To je, prije svega, pitanje transkripcije, što nije problem samo ovog časopisa; zatim, bilo bi potrebno da se više pažnje posveti tehničkoj redakciji časopisa, lektorisanju i korekturi radova, a zamjerka bi se mogla uputiti i nepotrebno dugačkim naslovima kod pojedinih autora, te, nasuprot tome, ponegdje zaista prekratkim rezimeima.

S obzirom na važnost i značaj Gazi Husrevbegove biblioteke kao institucije i njenih fondova, kao i na mjesto koje zauzima u kulturnom i naučnom životu ne samo naše republike, može se reći da su se *Anali* kao glasilo ove ustanove pojavili u momentu u kom su najpotrebniji. Svoj zadatak da prikuplja, čuva, održava i obrađuje građu »iz oblasti islamistike i drugih njoj srodnih ili s njom povezanih djelatnosti«, Biblioteka je upotpunila ovim novim neophodnim elementom.

F. Cviko

J. Németh, *DIE TÜRKEN VON VIDIN*. Sprache, Folklore, Religion. Akademiai Kiadó, Budapest 1965. (Bibliotheca Orientalis Hungarica X)

Kao jedan od rezultata svojih četrdesetgodišnjih naučnih traganja

na Balkanu, objavio je poznati turkolog Julius (Gyula) Németh i ovu studiju o vidinskim Turcima, njihovom jeziku, folkloru i religiji. Cilj je autora bio da da ne gramatički potpunu analizu dijalekta kao fenomena, već da uoči specifičnosti narječja ovog kraja, čime je pružio jedan vrlo značajan prilog problemu istraživanja dijalekata turskog jezika.

Vidin, koji se nalazi u zapadnoj Bugarskoj na donjem Dunavu, bio je poznat još u rimsko doba pod imenom Bononia. U 14. stoljeću bio je jedno vrijeme glavni grad Zapadnog bugarskog kraljevstva, a od 1396—1878. godine bio je u turskim rukama, i to kao sjedište sandžaka, tako da su i dan-danas tragovi turskog uticaja ogromni u svim porama života vidinskih Turaka, a, naravno, posebno u jeziku.

Vidinski Turci govore jednim arhaičnim turskim dijalektom, vrlo sličnim dijalektima koji se upotrebljavaju u Jugoslaviji i Albaniji. U samom Vidinu postoje, zapravo, tri turska dijalekta. Jedan je ciganski turski dijalekat, koji je u izumiranju i uglavnom je nepoznat, drugi je zajednički jezik koji se upotrebljava danas u razgovoru, a treći je stari vidinski narodni govor, koji je autor i uzeo za predmet proučavanja.

Knjigu je pisac podijelio na dva dijela: *Gramatika*, kao studijski dio, i *Tekstovi*, kao ilustracija donesenih zaključaka. U prvom dijelu autor obrađuje fonetske specifičnosti vidinskog dijalekta (vokali, konsonanti, akcenat, fonetika rečenice). Dalje se bavi pitanjem tvorbe i promjene, kao i semantike riječi, te problemom emfatičkih formi. Značajno je što uzima u obzir i pozajmljene riječi, koje su se infiltrirale u govor. Posebno je pitanje vokalne harmonije, koja se ne sprovođi dosljedno, te semantike pojedinih riječi, pa i cijelih sintagmi, u odnosu na iste kategorije u književnom turskom jeziku. Na kraju gramatičkog dijela autor razmatra sintaksu rečenice u dijalektu, obraćajući posebnu pažnju sintaksi zavisne rečenice.

Tekstovi su takođe podijeljeni na dva dijela — *Narodno stvaralaštvo*

i *Život Turaka u Vidinu*. U prvi dio uvršteno je, zajedno sa prevodom, 18 bajki, 5 pripovijedaka, te pjesme i zagonetke, a u drugom dijelu pisac donosi narodne običaje u poglavljima: *Djetinjstvo*, *Vjenčanje*, *Načini liječenja bolesti*, *Religiozni život* (svečanosti, derviški obredi, sveta mjesta) i *Pogreb*, takođe zabilježeno najprije u dijalektu, u formi priče, te u prevodu. Upravo ovaj narodni pripovjedač, piščev živi izvor, daje posebno zanimljiv ton cijelom ovom dijelu. Isto tako je zanimljivo pratiti slavensko-kršćanski uticaj kako na jezik, tako i na život Turaka ovog područja.

Na kraju djela je rječnik sa oko dvije hiljade riječi i izraza, uglavnom upotrijebljenih u prethodnom poglavlju. Međutim, iako malen, ovaj fond riječi lijepo pokazuje sličnosti i razlike dijalekta i književnog jezika, a takođe i brojnost pozajmljenih riječi. Takvih je riječi najviše iz srpskohrvatskog i bugarskog jezika, zatim nešto manje iz rumunskog, a ima ih čak i iz mađarskog jezika.

Može se reći da je autor dao ne samo jednu lingvističku studiju, nego i dosta materijala za etno-sociološka istraživanja, što samo povećava naučnu i upotrebnu vrijednost ovog djela.

F. Cviko

Dr Tayyib Tizini, NA PUTU RAZUMIJEVANJA ARAPSKO-ISLAMSKE FILOZOFIJE. Pokušaj novog viđenja arapsko-islamske srednjovjekovne misli¹

Postoje još uvijek u srednjovjekovnoj arapsko-islamskoj filozofiji mnoga pitanja i »tamna mjesta«, koja nisu na zadovoljavajući način riješena i rasvijetljena, iako su o njoj do sada objavljeni brojni članci i studije, održano mnoštvo predavanja i simpozija širom svijeta. Razlog tome su bilo neobjektivni i

pristrasni, odnosno nekritički pristupi, koji je posmatraju isključivo kao vjersku² ili identificiraju sa misticizmom i teozofijom,³ bilo nedovoljan uvid u izvorne tekstove i pisanje iz »druge ruke«.⁴ Zato i nije nikakvo čudo što ni na svjetskom planu do sada ne postoji jedan koherentan i metodološki dosljedan autorski rad koji bi dao objektivnan uvid u razvoj filozofskog mišljenja arapsko-islamskog kulturnog svijeta i odredio mu mjesto koje mu stvarno pripada u općoj historiji filozofije, odnosno što nije dovoljno zastupljena u udžbenicima filozofije, ne samo kod nas, nego i u većini drugih evropskih zemalja.

Da bi se ovakvo stanje bar donekle izmijenilo i ispunila praznina koja se sve više osjeća u znanstvenim krugovima rasterećenim od uskih shvatanja i isključivosti, te da bi se odredile stvarne koordinate ove filozofije, počelo se u najnovije vrijeme sa objavljivanjem kritičkih izdanja kapitalnih djela al-Kindija, al-Farabija, Ibn Sinâ'a, Ibn Rušda, Suhrawardija i drugih arapsko-islamskih filozofa, a evidentni su i pokušaji temeljitije zasnovanog pristupa i dubljih analiza stavova ovih filozofa.⁵ U takva nastojanja spada

² Mustafâ Abd al-Râziq, Tamhîd li târîh al-falsafa al-islâmiyya (Uvod u historiju islamske filozofije), Kairo, 1945; Yahyâ Howaydî, Dirâsât fi'ilm al-kalâm wa al-falsafa al-islâmiyya (Studije o ilm al-kalamu i islamskoj filozofiji), Kairo, 1972; A History of Muslim Philosophy, ed M. M. Sharif, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1963, i neka druga.

³ Henry Corbin, Historija islamske filozofije, V. Masleša, Sarajevo 1977, prvo izdanje u Parizu, Gallimard, 1963.

⁴ Tu spadaju većina općih historija filozofije, kao što su npr. Vindebandova, Ibervegova, Raslova i druge.

⁵ Među tim pokušajima posebno su instruktivne studije dr Abdu al-Hâdî Abû Ridâ'a, Ibrahima Madkura, Muhammada Atif al-Iraqiya, Van den Bergha, Teichera i nekih drugih.

¹ Dr Tayyib Tizini, Mašru' ru'ya ġadîda li al-fikri al-'arabiyyi fi al-'asri al-wasîl, Dâru Dimasq, Damask, 1971.

i studija dr Tayyiba Tiziniya »Pokušaj novog viđenja arapske misli u srednjem vijeku« u kojoj on, kako to sam piše u Uvodu, želi da izloži poglede najznačajnijih mislilaca srednjovjekovne arapsko-islamske filozofije i interpretira tu filozofiju kao »stil« mišljenja in-struktivan i za današnja filozofijska nastojanja i pristup osmišljavanju tradicije.

Polazeći od pretpostavke da teškoće oko razumijevanja izvornih tekstova ove filozofije proističu iz same biti filozofije, s jedne strane, te uvriježenih zabluda eurocentrizma i isključivosti, s druge strane, autor od samog početka odustaje od već davno prihvaćene shematike i metafizički ograničenog pristupa koji je karakterističan, po njegovom mišljenju, za dosadašnje pokušaje u tumačenju tekstova arapsko-islamske filozofije. U skladu s tim, on se opredjeljuje, kako to sam navodi, za metodologiju koja omogućava uvijek iznova promišljanje bitnih problema ove filozofije i njenog razvoja u dijalektičkom prožimanju sa drevnom grčkom i indo-iranskom tradicijom. Budući da pretendira na jedan kritički pristup, autor u uvodnom dijelu ove studije podvrgava kritičkom ispitivanju historijske i gnoseološke korjene materijalizma i idealizma. U tom kontekstu posebno su interesantna njegova razmatranja o mitu i predfilozofskom mišljenju, te pokušaj utvrđivanja početaka filozofije u Grčkoj. U jednom školski jednostavnom interpretacijskom postupku, on prikazuje društveno-političke i ekonomske uvjete drevne Grčke, pokušavajući time da dosegne osnovne pretpostavke nastanka filozofskog mišljenja uopće. Tim analizama on omogućava ujedno i razmatranja o pojmu »prirode« kod Elejaca, zatim atomizmu Demokrita, te Aristotelovom pojmu materije i supstance, što je, po njegovom mišljenju, bilo presudno za kasniju podjelu filozofije na materijalističku i idealističku.

Ovaj dio, međutim, predstavlja osnovu za razmatranja srednjovjekovne arapsko-islamske filozofije koja, po mišljenju dr Tiziniya, i predstavlja pravi nastavak helenis-

tičke filozofije. Slijedeći najavljeni metodološki postupak i zahtjeve uobičajene akademske klasifikacije, on takođe »nabacuje« u uvodnom dijelu i napomene o potrebi revalorizacije i preispitivanja cjelokupne arapsko-islamske tradicije, pa time i filozofije, ukazujući ujedno i na dosadašnje pokušaje u tom pravcu.

Na tom putu praćenja razvoja filozofske misli u islamskoj sredini i raskrivanja bitnih elemenata koji vode budućnosti, te kao takvi predstavljaju značajan doprinos općem razvoju filozofije, odnosno prenošenju i produbljivanju drevne grčke misli u Evropu, on podvrgava analizi i kritičkom sudu filozofske stavove al-Kindija, al-Farabija, Ibn Siná'a, Ibn Tufejla, Ibn Rušda, Ibn Halduna i historičara al-Maqrizija.

U odjelku o al-Kindiju, koji predstavlja prvog velikog »arapskog filozofa«, dr Tizini problematizira njegovu kosmološku teoriju u čijoj osnovi je, po njegovom mišljenju, dualizam Bog-Svijet, odnosno kalamska teza *Creatio ex nihilo* (al-halq min al-'adam). Potaknut prijevodom helenističkih tekstova na arapski jezik, ovaj filozof je među prvima pokušao da neke doktrine islama filozofski eksplicira, nastojeći time da potvrdi duboki sklad između filozofskog istraživanja i poslaničkog predskazanja. Njegovo učenje o materiji je, međutim aristotelovsko u islamskom ruhu.

Isto tako, al-Farabi, drugi veliki filozof i znanstvenik u arapsko-islamskom kulturnom svijetu, ostaje na tragu al-Kindija. Njegovi stavovi, međutim, predstavljaju, po mišljenju autora, korak ka obratu i prevladavanju dualizma Bog-Svijet, odnosno teze *Creatio ex nihilo*. On akceptira Plotinovu teoriju emanacije koju modificira u skladu sa principima islama. Za razliku od Plotina, po kojem je materija (hayûlâ) negativnost i čista lišenost, al-Farabi određuje tvar pozitivno i daje joj ontološki status. Afirmirajući subluarni svijet, al-Farabi je, po mišljenju Tiziniya, samo potvrdio ono što su diktirali društveno-ekonomski uvjeti i snažan privredni i znanstveni uspon nove države. U svom djelu »Arâ'u hawla

ahli al-madīna al-fādila»⁶ on daje viziju sretnog društva zasnovanog na pravednim ljudskim odnosima, što je za autora dokaz više o nezadovoljstvu filozofa postojećom socijalnom zbiljom, odnosno uvjetovanosti njegove misli društveno-ekonomskim prilikama.

Dalji korak na putu prevladavanja dualizma Bog — Svijet i materija—forma u cilju zasnivanja monističkog učenja predstavlja, po mišljenju autora, filozofija Ibn Sinâ'a, koja je također rezultat sprege zahtjeva nove društveno-ekonomske stvarnosti i Kur'ana, s jedne strane, te uticaja Platona, Aristotela i Plotina, s druge strane. Sve postojeće on dijeli na Nužni bitak ili Biće po sebi i Biće po drugom. Zamisao stvaranja je i ovdje izvedena u skladu sa teorijom emanacije koju je Ibn Sinâ naslijedio od al-Farabija, s tim što je pojam materije preuzeo od Aristotela u nešto modificiranoj formi, dajući joj obilježje stvaralačkog agensa koji je u osnovi svega. Njegovo učenje bilo je, po mišljenju Tizini-ja, doprinos aristotelovskoj ljevici na koju ukazuje Ernst Bloh u svojoj čuvenoj studiji »Avicena i aristotelovska ljevica«.⁷

Prirodni nastavak Ibn Sinâ'ove filozofije, a posebno njegovih ontoloških stavova predstavlja Ibn Tu-fejl i Ibn Rušd. S njima je arapsko-islamska filozofija i njena naturalistička usmjerenost dovedena, po mišljenju autora, do krajnjih konsekvenci i time je stvorena ujedno osnova za pojavu Ibn Halduna, koji se smatra utemeljiteljem moderne sociologije, i al-Maqrizija, čije djelo predstavlja primjer historijskih istraživanja utemeljenih na znanstvenim osnovama.

U zaključnom dijelu teksta, autor situira arapsko-islamsku filozofiju unutar opće historije filozofije i kulture, podcrtavajući posebno da

⁶ Usp. Abû Nasr al-Farabi, *Ârâ'u ahli al-madina al-fādila*, Kairo, 1948.

⁷ Ernst Bloch, *Avicena und Aristotelische Linke*, Berlin, 1952.

je ispunila dva osnovna zadatka i to:

1. čuvanje misaone tradicije drevnih civilizacija (posebno grčke) i prenošenje tih tradicija Evropi,

2. stvaralački razvitak tih tradicija, tj. njihovo produblјivanje i prevazilaženje, što je rezultiralo oblikovanjem jedne specifične kulture i civilizacije i dalo impuls renesansi Evrope. Tu se posebno ističe naturalistička crta arapsko-islamske filozofije, a rezultat je, po mišljenju autora, snažnog znanstvenog i kulturnog uspona islamske države u tom periodu i znanstvenog usmjerenja većine protagonista ove filozofije.

Uz sve te dobre osobine navedene studije, smatramo da na kraju ipak treba konstatirati sljedeće: iako predstavlja značajnu novost u literaturi o arapsko-islamskoj filozofiji ona istovremeno ostaje u velikoj mjeri na nivou jednog »pustolovnog toka« koji vodi u zamke vlastitih predrasuda autora, što donekle zasjenjuje i navedene dobre kvalitete. Tragajući, naime, za teorijskim novumom ove filozofije i njenim materijalističkim usmjerenjem, odnosno identificirajući neidentično i prepoznavajući neprepoznatljivo, autor ovim svojim radom i pored velikih namjera i motiva za otkrivanje onog što je bitno, ne uspijeva da se oslobodi od tradicionalnog pristupa ovoj filozofiji, otišavši u drugu krajnost od one uobičajene i pokušavajući do iznemoglosti da ovu filozofiju učini »heretičkom« i istrigne je iz njenih metafizičko-teologijskih korijena, kao da materijalistički pristup nužno zahtijeva i identificiranje predmeta sa metodom.

I. Kasumović

Suzanne Kakuk, RECHERCHES SUR L'HISTOIRE DE LA LANGUE OSMANLIE DES XVIe ET XVIIe SIÈCLE. LES ÉLÉMENTS OSMANLIS DE LA LANGUE HONGROISE. Akademiai Kiadó, Budapest, 1973, 660 str.

Fonetsko-historijska istraživanja osmanskog jezika nailaze na ozbilj-

nu teškoću, budući su jezički spomenici, počevši od XIII stoljeća, pisani arapskim pismom, pa u okamenjenoj pisanoj formi arapskim pismom nije moguće pratiti fonetske promjene u tom jeziku. Tokom vremena, pisana i izgovorena riječ postajale su sve različitije. Jasno je stoga da je otkrivanje pisanih spomenika u transliteraciji od ogromnog značaja za proučavanje tih promjena. To naročito vrijedi kad imamo u vidu da je pronađeno relativno malo turskih tekstova pisanih latinicom i drugim evropskim pismima.

Knjiga Suzanne Kakuk je bazirana na proučavanju tursko-osmanskih elemenata u mađarskom. Cilj je autorice, dakle, da rekonstruira turske riječi izgovorene od Turaka, a zabilježene od Mađara na razne načine. Proučavanje je zasnovano na tekstovima XVI i XVII stoljeća.

Nakon Predgovora (str. 5—6) i Uvoda (str. 7—18) u kome je objasnila svoj metodološki postupak, Suzanne Kakuk daje elemente osmansko-turskog jezika u mađarskom. Ovo veliko poglavlje (str. 19—434) predstavlja, u stvari, centralno poglavlje rada, gdje se iznose rezultati dugogodišnjeg istraživanja. Ovaj dio studije predstavlja rječnik u koji su uneseni svi dostupni podaci o turcizmima u mađarskom jeziku s pozivima na literaturu i izvore. Tu su, uz mađarske turcizme, zastupljeni isti turcizmi, odnosno njihove varijante, kod balkanskih naroda koji su bili pod osmanskom dominacijom. Tako je jedna turska riječ napisana prvo prema izgovoru u savremenom turskom jeziku, a onda je data njena mađarska varijanta na osnovu raspoložive građe, koja je bila presudna za formiranje ovog rječnika. Naime, za ovaj rječnik je bila relevantna samo postojeća građa mađarskih turcizama koji su pronađeni. Iza mađarskih turcizama uvršteni su turcizmi u srpskohrvatskom jeziku prema Škaljiću (Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966), Esihu (Ivan Esih, Turcizmi. Rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru, Zagreb, 1942) i Kneževiću (Anton Knežević, Die Turzi-

smen in der Sprache der Kroaten und Serben. Meinsenheim am Glan, 1962). Poslije ovog, data riječ je prezentirana prema bugarskom i makedonskom izgovoru na osnovu rječnika ovih jezika, te na kraju je grčki izgovor date riječi.

Poslije ovako iscrpnog predstavljanja jedne riječi preko upotrebe u stranim jezicima, riječ je objašnjena preko turskih i evropskih rječnika koji su donosili transliteraciju određene riječi. To su Zenker (Dictionnaire turc-arabe-persan I—II, Leipzig, 1866—1876), Hammer (Rječnik uz: Geschichte des Osmanischen Reiches grossen Theils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven — Rječnik je u svesku X, pp. 337—640), Hindoglu (Dictionnaire abrégé français-turc, Wienne 1831), Redhouse (A Turkish and English Lexicon, Constantinople, 1921), Agakay (Türkçe Sözlük, Dördüncü Baskı, Ankara, 1966); Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I—VI, İstanbul—Ankara, 1939—1952.

Drugi dio knjige pod naslovom *Conclusions de linguistique historique* (str. 435—546) donosi lingvističke zaključke o promjenama turcizama u jezicima zemalja koje su bile pod osmanskom dominacijom. Mada je osnovni cilj studije poređenje promjena turskih riječi sa turcizmima u mađarskom, i ovdje su vrlo interesantni primjeri promjena istih riječi u srpskohrvatskom i drugim jezicima balkanskih naroda. Utvrđeno je da je dobar broj turcizama u mađarski došao preko srpskohrvatskog, a to je sasvim razumljivo, kako autorica podvlači, kad imamo u vidu izjavu Evlije Čelebija koji kaže da su muslimanski stanovnici Budima Bošnjaci i da govore između sebe bosanski. Autorica ove knjige je utvrdila da su, npr., riječi sa turskim nastavkom »i« koje se u mađarskom završavaju »ije« taj nastavak dobile preko srpskohrvatskog jezika. Isto tako je analizirala ponašanje turskih riječi sa preglashanim vokalima ö i ü u srpskohrvatskom jeziku, s obzirom na to da ovih vokala nema u srpskohrvatskom jeziku.

Od 547—566. str. su skraćene korištene i citirane literature, a od

str. 569—656 su indeksi imena. Najprije je indeks zajedničkih imenica (turcizama) u cijeloj knjizi (569—581), potom indeks vlastitih imena (str. 581—585) i indeks geografskih pojmova (585—587). Iza toga su turcizmi svrstani po porijeklu jezika iz kojeg potječu, i to od 588—592 su turcizmi koji vode porijeklo iz arapskog jezika, a od 593—598 su turcizmi preuzeti iz perzijskog jezika. Od str. 599—619 je indeks svih upotrijebljenih turcizama u mađarskom jeziku, a onda slijede turcizmi u srpskohrvatskom (620—629), bugarskom (630—637), albanskom (638—641), rumunjskom (642—648), bizantskom i modernom grčkom.

Doprinos ove knjige nije veliki samo iz aspekta mađarske orijentalistike, koja je, uzgred rečeno, poznata posebno po svojim visokim dostignućima u turkologiji; ova knjiga može poslužiti i kao priručnik svim našim turkolozima i lingvistima našeg jezika koji se bave proučavanjem stranih utjecaja u srpskohrvatskom jeziku, posebno onima koji proučavaju turcizme.

F. Nametak

L. Fekete, EINFÜHRUNG IN DIE PERSISCHE PALEOGRAPHIE, 101 PERSISCHE DOKUMENTE, AUS DEM NACHLASS DES VERFASSTERS HERAUSGEGEBEN VON G. HAZAI, Akademiai Kiado, Budapest 1977 (str. 595 i 242 stranice faksimila originala dokumenata).

Mađarska Akademija nauka u Budimpešti izdala je pod gornjim naslovom još jednu vrijednu publikaciju čiji je autor pokojni L. Fekete. Ime ovog velikog mađarskog orijentaliste (umro 1967) poznato je širom svijeta, naročito u orijentalističkim naučnim krugovima. Taj renome pokojni L. Fekete nije stekao svojim relativno dugim životom, nego svojim krupnim doprinosom svjetskoj orijentalističkoj nauci. Treba se prisjetiti samo nekoliko fundamentalnih i u orijentalističkim istraživanjima nezaobilaznih djela napisanih njegovim pouzdanim perom: *Einführung in die osma-*

nisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn, Budapest 1926 (120 strana); zatim jedinstvenog djela u dva sveska, *Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, Band I i II (str. 970 i 111), bez koga je rad na osmanskoj defterologiji teško zamisliti, te djela *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda* (Ofen) 1550—1580, Budapest 1962 (str. 838).

Ovo djelo predstavlja još jedan krupan naučni rezultat pokojnog Feketea, za koji je godinama materijal prikupljao i dugo radio. Međutim, pokojni Fekete nije doživio da ga za publikovanje potpuno pripremi, pa je to povjerio svome učeniku i dostojnom nasljedniku G. Hazaiju, koji je evo opravdao povjerenje svoga učitelja.

Pored sadržaja na početku knjige (str. 5—10), ispisanog u vidu naslova datih u djelu uz svaki dokument, djelo sadrži: *Predgovor izdavača* (G. Hazaija) na tri stranice; *Uvod* (str. 15—61) i glavni dio djela — *Perzijski tekst* i prevod dokumenata na njemački jezik, te na kraju faksimile originala dokumenata, date u 242 fotokopije.

Ovaj *Uvod* je, u stvari, jedna studija u kojoj je, između ostalog, izneseno da se ovdje objavljuje 101 dokument na perzijskom jeziku, koji vremenski obuhvataju 15, 16. i 17. stoljeće (od 1396. do 1702), a odnose se uglavnom na historijske događaje koji su se desili na prostranim područjima od Jedrena do Samarkanda i Herata, udaljenim i do 5000 km jedno od drugoga. Jedna trećina ovih dokumenata odnosi se na predafevidsko vrijeme, a dvije trećine na vrijeme vladavine dinastije Safevida Perzijom. Oni iz predafevidskog vremena potječu sa neperzijskih dvorova, i to četiri od Timurida, četiri od osmanskih Turaka 15. stoljeća, a 21 dokument potječe iz divanske kancelarije Uzun Hasana, vladara dinastije Ak Konyunlu. Skoro svi ovi dokumenti odnose se na osvajanja u Anadoliji. Veći dio ovih dokumenata, a to su oni iz safevidskog vremena (16. i 17. st.) nastali su uglavnom u safevidskoj dvorskoj kancelariji, a mali dio u kancelarijama neperzijskih

vladara, gdje je perzijski jezik često upotrebljavan kao službeni jezik (kod osmanskih vladara, hanova Buhare i Samarkanda, gruzijskih vladara).

U daljem tekstu *Uvoda* daje se presjek historijskih događaja koji su doveli do primanja islama i arapskog pisma od strane Perzijanaca; zatim se govori o međusobnim utjecajima tzv. »tri jezika« (elsine-i selase — arapskog, perzijskog i turskog), te o stvaranju i ustaljenju jednog dosta ujednačenog administrativnog stila, vokabulara i terminologije kojim su pisani službeni dokumenti na velikim prostorima tadanjeg Prednjeg i Srednjeg Istoka i u vremenskom razdoblju od nekoliko stoljeća, stila koji je nametnuo upravo perzijski jezik; najzad se govori i o upravljanju i vođenju administracije zasnovane na iskustvu Perzijanaca.

Ovo izdanje je vrijedna zbirka historijskih dokumenata za područja na koja se odnose (Prednjeg i Srednjeg Istoka), a osim toga to je zbirka paleografskih uzoraka sa dešifrovanim tekstovima. Međutim, posebnu vrijednost predstavlja spomenuta uvodna studija autorova, u kojoj iznosi raznovrsne pisarske vještine i odstupanja od ortografskih pravila arapskog pisma, odnosno objašnjava uvođenje u praksu mnogih izvještačenosti, koje su primjenjivali pisari ovakvih svećanih dokumenata, dozvoljavajući sebi veliku slobodu u ispisivanju i kaligrafskom izvođenju pisma, a što je autor utvrdio tokom dugog rada na obradi i pripremanju ove zbirke. Na taj način ova studija predstavlja neophodan ključ za čitanje diplomatskih tekstova na perzijskom jeziku i upravo to joj daje posebnu vrijednost.

Glavninu knjige (str. 63 do 560) čine dešifrovani tekstovi dokumenata sa uporednim prevodom na njemačkom jeziku, što olakšava korišćenje ovim vrijednim materijalima.

Cetvrti dio knjige (str. 561 do 594) predstavljaju indeks: Bibliografija, spisak arhivskih uranova odakle su dokumenti uzeti sa označenim signaturama dokumenata, hronološki pregled dokumenata, pregled pečata na dokumentima, pre-

gled kur'anskih citata u dokumentima, registar ličnih imena u dokumentima i registar geografskih naziva.

Peti dio knjige čine 242 fotokopije, faksimili originala svih dokumenata.

Treba reći još i to da je ova vrlo vrijedna knjiga, ili, još tačnije, neophodni priručnik perzijske paleografije, vrlo brižljivo pripremljen i izdat takoreći bez greške, što svakako treba pripisati u zasluge G. Hazajia, koji je ovim u potpunosti izvršio povjereni mu posao.

S. Trako

Rade Božović, ARAPI U USMENOJ NARODNOJ PESMI NA SRPSKOHRVATSKOM JEZIČKOM PODRUČJU. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. Knjiga XLVII, Beograd, 1977, 240. str.

Jedno od veoma značajnih i zanimljivih pitanja koja su često bila predmet pažnje mnogih istraživača koji su se bavili ili se bave usmenom književnošću naših naroda i narodnosti je pitanje pojave likova stranaca: Albanaca, Arapa, Bugara, Grka, Latina, Madara, Rusa, Tatara, Turaka i drugih. Među najprisutnije strance u ovoj tradiciji spadaju i Arapi, bilo kao likovi, bilo da se radi o pojmovima i predmetima koji su vezani za arapski svijet i njihovu kulturu. Dr Rade Božović je u svojoj knjizi evidentirao 232 ovakve narodne pjesme (ne računajući brojne inačice — pjesme sa manjim variranjem) na srpskohrvatskom jezičkom području. Iz te činjenice proizašlo je i osnovno pitanje: otkud tolika rasprostranjenost Arapina u našem narodnom stvaralaštvu?

Rade Božović u knjizi *Arapi u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području* je stavio pred sebe zadatak da na osnovu materijala kojeg je sakupio iz zbirki i časopisa »...dâ odgovor ko je taj Arapin, kako je ušao u našu narodnu poeziju (drugim rečima u naše narodno stvaralaštvo), da li je njegova pojava rezultat određenih mitoloških ili istorijskih

slojeva, u kojoj meri je on postao formulni lik ili šablon, da li je njegov lik, kao i siže i motivi, na prvi pogled, rezultat 'estetske istovetnosti' ili se u toj istovetnosti naziru konačne različnosti, da nije možda, na kraju, i lik Arapov internacionalan?» (str. 28).

Analizirajući građu, dr Božović je primijetio da se pjesme vezane za Arape mogu razvrstati u dvije veće grupe ili dvije »ravni«. Prva ravan su pjesme u kojima se Arapin (bilo kao »troglavi Arapin«, »crni Arapin« ili samo Arapin) pojavljuje kao glavni junak, a drugu ravan čine pjesme u kojima se Arapi, geografski pojmovi i predmeti vezani za arapski svijet i njihovu kulturu, pojavljuju periferno ili se uzgred spominju. Razumljivo je da su pjesme iz prve ravni izabrane kao osnov istraživanja, a iz druge ravni, koje je autor takođe registrovao u priličnom broju, su korištene nešto manje. Građa je potom podijeljena prema jedanaest različitih tema i motiva: tema megdana i ratovanja, tema ženidbe ili svatova, tema izbavljanja roblja, tema Arapin i hajduci i uskoci, motiv bolan brat brani sestru/ženu, tema — motiv košije, tema ukidanja svadbarine, motiv uhićenja uz pomoć trga, motiv Arapin otima dijete, motiv Arapin zadobija djevojku. Ovakav pristup građi ukazuje, na izvjestan način, na autorov izbor metoda istraživanja. »...Opredelili smo se za istorijsko-tipološko i istorijsko-genetičko posmatranje materijala, uz korišćenje, pokatkad, metoda poređenja i razmatranja strukturalnih slojeva, koje pre svega tipološki određujemo na osnovu istorijskih i društvenih uslova ali i kulturnih veza i odnosa. Obim materijala naglašao je, ne retko, da se vrše i neka dijahrona i sinhrona poređenja« (str. 9).

Istraživanje i posmatranje lika Arapina unutar motiva i sličnih tema i posmatranje i poređenje između različitih motiva i tema predstavlja polazišni i, rekli bismo, fundamentalni dio ove studije (str. 9—128). Dr Božović, na osnovu istraživanja, pruža odgovore na nekoliko značajnih i interesantnih pitanja: istorijsko-genetički razvoj lika Arapina (troglav/crn → ličnost s ime-

nom → gubljenje osnovne funkcije → dobijanje nove funkcije → njegova zamjena Turčinom), pojava Arapke djevojke-junakinje i uopšte žene junaka u našoj i arapskoj junačkoj usmenoj predaji, te posebno analizira semantičke elemente »troglav« i »crn«.

Treće poglavlje knjige (str. 135—169) posvećeno je liku crnog junaka u arapskim narodnim romanima. U njemu autor, iako na relativno malom prostoru, daje izvanrednu informaciju o razvoju i osnovnim karakteristikama arapskog narodnog romana koji je »sasvim dostojno mogao da preuzme na sebe funkciju usmene epske pesme i da je s uspehom obavlja tokom duge istorije Arapa. On je bio i ostao zabava, istorija i epopejski podstrek običnog čoveka u svim vremenima, a mnogi romani... pretočeni su u epsku pesničku naraciju i pevaju se i danas uz instrument zvani rababa, koji veoma naliči našim guslama« (str. 135). Dr Božović posebno pažnju posvećuje romanima o Antari, o plemenu Hilal i o Zatul-Himmi (Djevojci deliji) praveći komparaciju između formulnih elemenata u ovim romanima i formulnih elemenata u našem epu.

Poglavlje pod naslovom *Istorijska razmatranja* (str. 171—213) obrađuje, u prvom redu, problematiku koja se odnosi na veze između naših naroda i Arapa i to, prije svega, kontakte preko Vizantije, odnosno preko vizantijsko-arapskih granica i međusobnih ratova u kojima su učestvovali i Južni Sloveni (1), kontakte preko mediteranskog basena (Španije, Egipta i Sicilije (2) i kontakte posredstvom Pečenega, nomadskog i ratničkog naroda koji se pojavljuje u Ugarskoj u X vijeku (3). U prvom dijelu ovog poglavlja autor posvećuje pažnju i uticajima arapsko-islamske civilizacije u onomasti, antroponimici i toponimici. U drugom dijelu analizira se nekoliko zanimljivih fenomena, zapravo posljedica akulturacije u folkloru. Dr Božović posebno ukazuje na narodne igre sa dramskim elementima, a posebno na igru poznatu kao *Moreška*, koja se i danas izvodi na Korčuli. Tu je, takođe, i veoma uspešna i interesantna analiza odnosa gusle — rababa (arapski instrument)

i način interpretiranja na njima, te dijahrono viđenje epskih situacija u krajištima: u našem krajištu i na arapsko-vizantijskoj granici. Cijelim ovim poglavljem i nizom činjenica koje iznosi, dr Božović potkrepljuje svoju tezu da je lik Arapina u našu junačku epsku pjesmu ušao nakon učešća Južnih Slovena u arapsko-vizantijskim ratovima i sukobima, a da se semantički element »crn«, osim narodnog vjerovanja o značenju crne boje, javlja kao posljedica susreta sa Arapihom, crncem, a i kao rezultat susreta sa arapskim pričama i pjesmama o već čuvenim crnim junacima: Antari, Abu Seidu i Abdul Vehabu. Teško je u ovakvom tipu prikaza dovesti sve rezultate istraživanja do kojih je došao dr Rade Božović, međutim, pokušaćemo, parafrazirajući, iznijeti neke najbitnije zaključke koje pruža ova studija.

— Lik Arapina u našoj usmenoj narodnoj tradiciji je veoma star, javlja se u najstarijim epskim pjesmama, a najčešće u pjesmama na temu svatovanja. Katkada je on nosilac funkcija junaka mitskih vremena kao, na primjer, demonskog, htoničnog bića, što u semantički element »troglav« ukazuje na starost ovih pjesama, a, nerijetko, i u pjesmama sa čisto istorijskim prizvukom.

— Najveći broj pjesama sa Arapihom-junakom izrasta oko kolizije sa Markom. Kao junak i formulni lik on je očito stariji od Marka i živi duže. Iz ove kolizije nastali su i drugi odnosi Arapin — domaći junak.

— Funkcija Arapina traje duže od motiva za koji je vezan, a što je posljedica prodora istorije u ep »...i naslanjanja i geneze prvotnog nosioca ili nosilaca arhifunkcija«. U ovom liku je invarijantni faktor etnički (nacionalno određenje »Arapin«), što ukazuje na istorijske i realne uzroke, a varijantni su semantički elementi »crn« i »troglav« (omjer 2:1).

— Jedna od osnovnih karakteristika ovog lika je ta što se u njemu prepliću mitsko i zbiljsko. Ovo je posljedica koja proizilazi iz sistema realizovanja informacija (razlike u razini svijesti, znanja i sjeća-

nja između informatora i receptenta koji postaje novi informator, čime se otvara mogućnost novog dekodiranja), te udaljavanja od mitskih vremena i istorijskih zbivanja, promjena društvenih uslova i drugo, što dinamizira postojeću strukturu.

— Osim horizontale Arapinovog lika, čija je genetika sasvim jasna, izrasla je i njegova vertikala (od kralja pa do poklisara). Time je »ovaj lik postigao totalitet kakav ni jedan domaći junak ne postiže« (str. 218), a što znači i preduslov za izuzetnu »upotrebljivost« u književnosti.

— Formulni lik Arapina je rezultat, osim genetičkog razvoja naše epike, i istorijskih i akulturoloških veza našeg sa arapskim svijetom. Tipološka razmatranja, komparacije između arapskog narodnog romana i naše epike, neke narodne igre i istorijske činjenice neosporno ukazuju »da su saznanja Južnih Slovena o Arapima morala biti na zavidnoj visini« (str. 218).

— Naša narodna epska pjesma sačuvala je, uz mitska, i najstarija istorijska sjećanja iz vizantijsko-arapskih ratova i sukoba. Otuda se u pjesmama s kolizijom Arapin—Marko ili neki drugi naš junak mogu raspoznati elementi karakteristični za krajinsku epiku (pobratimstvo Arapin—Marko ili Arapin—hajduci, ispomaganje, otimanje djevojaka, junak-neprijatelj kome se odaje priznanje itd.).

Na kraju izlaganja dr Rade Božović zaključuje: »Prema tome, naš ep je pouzdano i po svojim sadržinama i po svojim težnjama, porukama, estetičkim i fantazijskim likovima i naravima — nacionalni ep; on je izraz jednog samosvojnog bića neraskidivo vezanog za prošlost, istoriju i život sa susedima. Naš ep je dosledno izrastao i takav postoji« (str. 222).

Knjiga dra Radeta Božovića, opremljena vrijednom naučnom aparaturom, pruža cjelovit i kompetentan odgovor na mnoga pitanja koja se odnose na jedan od najprirodnijih likova u našem epu, liku Arapina, čija struktura pokazuje izuzetnu slojevitost i dugotrajno izgrađivanje u usmenoj tradiciji. Na osnovu prikupljene građe koju sistematizira i istražuje, te postojeće

literature, autor, posmatrajući ovaj lik u procesu, u njegovoj neospornoj uslovljenosti, determiniranosti i vezi sa drugim pojavama, otkriva u njemu statiku i dinamiku, njegovu vertikalu i horizontalu, protivrječnosti, nestajanje i nastajanje novih kvaliteta i uspješno prevladava slabosti koje su u sebi nosila većina dosadašnjih istraživanja. Ispravna interpretacija ovog lika ne može se dati niti samim mitološkim tumačenjem niti sa isključivo historijsko-pozitivističkog stanovišta, jer »mitske snage nastavljaju živjeti u povijesnom svijetu i on ne može biti bez njih... Pri tome nije riječ samo o pukim uspomnama što ih u svojim kriptama čuvaju svetišta pa i ljudi, ili iz kojih se hrani pjesništvo i koje od moćnih simbola blijeđe do pukih alegorija i napokon do fraza. Mitsko vrijeme zbiljsko je i u historijskom, otprilike u onom smislu u kojem bronca igra neku ulogu i u željeznom dobu. No, valja ih lučiti poput rijeka čije spajanje djeluje snažno ali i opasno.« (E. Jünger, *Na kraju povijesnog razdoblja*, Zagreb, 1972, str. 440).

A. Ljubović

ARAPSKA POEZIJA, Rad, Beograd 1977.

Od vremena poslije rata naovamo arapska poezija je dosta zastupljena u prevodima sa arapskog jezika na srpskohrvatski, ali nedovoljno da bi se upoznalo to bogato pjesničko nasljeđe. Među prevodiocima arapske poezije javljaju se Fehim Bajraktarević, Rade Božović, Slavoljub Đinđić, Hasan Kaleši, Božo Kukolja¹ i drugi. Njihove prevode arapskih pjesnika Abu Nuvasa, Ibn ar-Rumia, Ilija Ibn Madia, Abul Kasim aš-Sabania, Šauki Bagdadia, Džubran Halil Džubrana itd., nalazimo rasute u jugoslovenskim listovima i časopisima.

¹ Cf. Bisera Nurudinović: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945—1960*, Sarajevo 1968; *BJO 1961—1962*, Sarajevo 1974. Prije rata

Izuzevši knjigu Bože Kukolja: *Arapska poezija* (Lykos, Zagreb 1957)² do tog doba praktično nema ni jednog cjelovitijeg prikaza ove poezije kod nas.

Godine 1971. izdavačko preduzeće »Svjetlost« iz Sarajeva izdaje knjigu *Stara arapska poezija* čiji je izbor, prevod i predgovor načinio dr Sulejman Grozdanić, a 1975. g. »Veselin Masleša«, izdavačka kuća takođe iz Sarajeva, objavljuje prevod i izbor pjesama velikog iračkog pjesnika Abdul Vahab al-Bajatija *Ljubavno pismo ženi* (prevod i izbor dr Sulejman Grozdanić)³.

*Arapska poezija*⁴ u izboru i prevodu najvećeg dijela pjesama Darko Tanaskovića, praktično je četvrta knjiga prevoda arapske poezije kod nas. To je ujedno i prva antologija arapske poezije kod nas koja se javlja kao neophodan i neobično vrijedan prevodilački i kulturno-civilizacijski poduhvat. Darko Tanasković je načinio i pogovor ovoj knjizi poezije. Knjiga obuhvata izbor pjesnika i pjesama od predislamske poezije, ili bolje, od Imru-ul Kajsa, do najnovijih dana. Pjesnici i pjesme poredani su po vjekovima, od 6. — 13. v., zatim sa prekidom od nekoliko vijekova koji je nastao u arapskom pjesničkom stvaralaštvu i ova knjiga nastavlja se prikazivanjem pjesnika i njihovog djela od Ahmeda Šavkia, 19. — 20. v. (1868—1932) do današnjih dana, završavajući sa poezijom savre-

dosta su prevodili S. Bašagić, M. Č. Čatić i F. Bajraktarević.

² Božo Kukolja: *Arapska poezija*, Lykos, Zagreb 1957.

³ Prevodi arapske poezije su imali istu sudbinu kao i prevodi drugih književnih vrsta sa orijentalnih jezika. Naime, i ova poezija prevedena je ranije sa evropskih jezika, sa francuskog, njemačkog i ruskog.

⁴ *Arapska poezija*, Rad, Beograd 1977, izbor Darko Tanasković, prevodi Fehim Bajraktarević, Rade Božović, Sulejman Grozdanić, Hasan Kaleši, Jovan Kuzminac, Bogdan Popović, Vojislav Simić, Darko Tanasković.

menog palestinskog pjesnika Mahmuda Derviša (rod. 1942).

Od modernih pjesnika, od kraja 19. v. pa do danas zastupljeni su pjesnici Egipta, Iraka, Sirije, Libana, Tunisa i Palestine među kojima, valja napomenuti, djeluje jedna vrsta pjesnika, pripadnika tzv. »siro-američke« škole. To su pjesnici iseljenici najviše libanskog i sirijskog porijekla koji su u glavnom stvarali u Americi. Pored pjesnika koji pišu još uvijek u vezanom stihu gdje je prisutan »aruz«, ima sve više pjesnika pristalica slobodnog stiha među kojima treba istaći Abd-ül Vahab al-Bajatija i Nazik al-Melaike.

Svaki pjesnik je zastupljen sa svega 2—3 pjesme koje, po mišljenju autora knjige, predstavljaju ključne pjesme pjesnika o kojima je riječ. U izboru je, po svemu sudeći, presudnu ulogu odigrao i estetski momenat prilagođavanja i uklapanja određene pjesme u estetske norme našeg čitaoca, a uz to je relevantan svakako bio i kvalitet prevoda pojedinih pjesnika, kao i to da pjesma pokaže pjesnika Arapa, njegov duh i duh njegovog naroda u najboljem mogućem svjetlu.

Najveći broj pjesama zastupljen je u prevodu Darka Tanaskovića. Pored njega nalazimo svega još nekoliko prevodilaca, odnosno nekoliko prevedenih pjesama.⁵ Kao prevodioci tu se javljaju još Fehim Bajraktarević (prevod pjesme »Oluja« Imru-ul Kajsa), Rade Božović (prevod pjesme »Put« Mihail Nuaj-

⁵ Darko Tanasković je uglavnom uzeo prevode poslijeratnih prevodilaca arapske poezije, osim Fehima Bajraktarevića koji je prevodio i prije rata, i B. Popovića, koji je jedan od prvih prevodilaca arapske poezije, ali sa njemačkog jezika. U prvi mah se čini čudnim što je uvršten prevod sa jednog od evropskih jezika, ali s obzirom na to da je Bogdan Popović bio među prvima koji je našu javnost upoznao s arapskom književnošću i jedan od inicijatora otvaranja Katedre za arabistiku u Beogradu, ovaj postupak ima svoje puno kulturološko opravdanje.

ma, »Ispred ili iza« az-Zahavija, »Na kraju stepenica« Nazik al-Melaike, »Seoska svadba« Badr Šakir as-Sejaba, »Pjesma« Adonisa, Sulejman Grozdanić (prevod pjesme »Žena i zavjesa« An-Nabige i »Mi smo gospodari« Amr Ibn Kulsuma), Jovan Kuzminac (prevodi tri pjesme Antare: »Smrt slavna od života bolja je«, »Setih se Able«, »Ptico smrti« i dvije pjesme Bešar Ibn Burda: »O ljubavi« i »O vinu«), Bogdan Popović (prevod dvije pjesme Šanfare: »Odlazak junaka« i »Ponosan u pustinji«) i Vojislav Simić (prevod dvije pjesme Omer Ibn Abi Rabie: »Gazela mi jedna srce orobila«, »Ponovni susret«).

Od 46 pjesnika i oko stotinjak pjesama zastupljenih u »Arapskoj poeziji«, svega 15 pjesama otpada na prevod sedam pomenutih prevodilaca. Sve ostale pjesme preveo je Darko Tanasković.

Prevodilac Tanasković je nastojao da uzme najbolje i najtipičnije pjesnike, a i najbolje prevode, u glavnom izbjegavajući u knjizi vlastiti prevod pjesama koje su već prevedene ranije kod nas. Ipak je, tu i tamo, vjerovatno nezadovoljan prevodom pojedinih pjesnika, sam prevodio prevedene pjesnike, pa i pjesme, kao npr. pjesmu »Pijanka« Ibn ar-Rumia, prvi put prevedenu kod nas od strane Hasana Kalešija.⁶ Omjer prevedenih pjesnika od strane drugih prevodilaca nesrazmjeran je broju prevedenih pjesama D. Tanaskovića. Možda je bilo sasvim nepotrebno uvrštavati ove malobrojne prevode drugih prevodilaca, iako ne odudaraju i nisu neujednačene u odnosu na prevedene pjesme Darka Tanaskovića. Ovo je, međutim, opravdano samo ako se uzme u obzir činjenica da jedna antologija obično sadrži više autora prevodilaca, kao i to da se ovdje nastojala prikazati, na najbolji i najobjektivniji način jedna poezija, a ne prevodioci arapske poezije na srpskohrvatski jezik.

S pravom se može reći da je ovo knjiga prevoda Darka Tanaskovića i kad je riječ o samom kvalitetu

⁶ Hasan Kaleši: Ibn er-Rumi, »Pijanka«, NIN I, 51 (1951), 8. p.

prevoda, a ne samo izbora, **onda je** to riječ prije svega o prevodima D. Tanaskovića. Izbor i prevod su načinjeni veoma dobro, sa istančanim osjećajem za poetsku riječ. Pjesnici su zastupljeni vjerno (izostavljeni su manje tipični, bilo rani bilo savremeni pjesnici), a jezik prevodioca je precizan i bogat. Gotovo sve pjesme su ritmički veoma uspjele. Većina pjesama nije rimovana, osim pjesme u prevodu V. Simića, prevodi pjesama J. Kuzminca su također u glavnom rimovani, a rimu nalazimo i u pjesmi »Žena i zavjesa« u prevodu S. Grozdanića.

Može se reći da je prevod D. Tanaskovića uspješan naročito u kraćim pjesmama, a među najbolje prevedenim pjesmama su pjesme Abu Nuvasa. Prevod karakteriše i dosta česta inverzija pojedinih sintagmi koja ima zadatak da akcentira izvjesne riječi u stihu, da da izvjesnu patinu starine pojedinih pjesmama, kao i određeni ritam pjesmi. Npr: »mača oštrica« (str. 44), »kiše prolećne« (str. 46), »baklja plamteća« (str. 49). Nešto rjeđe inverzija dolazi zbor rime: u sintagmi »u sedlu nestalnom«⁷ inverzija došla zbog ritma i djelomične rime sa riječju »pustinjom« u narednom stihu; »metežima ratnim«⁸ rimuje se sa »učiniti besmrtnim«.

Ispod većeg dijela pjesama nalaze se i neka neophodna objašnjenja koja su po svoj prilici komentar određenog prevodioca (u knjizi to nije naznačeno)

Darko Tanasković je načinio i pogovor koji iznosi desetak stranica na kraju knjige *Arapaska poezija*. U njemu autor govori s izvanrednim poznavanjem ove poetike, kulture i civilizacije, o stvaralaštvu Arapa od prije Kur'ana, dakle od predislamske poezije do ove današnje, moderne poezije Arapa. On upućuje na istorijske i civilizacijske momente nastanka ove poezije, kao i na pjesničke vrste zastupljene u njoj, način njenog prenošenja, odnosno publikovanja, pjesnike i pjesničke forme. Ovaj pogovor je vri-

jedno obavještenje o presjeku arapske poezije kroz vijekove, ali i jedna, takoreći, studija u malom o ovoj poeziji, data na objektivan i sveobuhvatan način.

J. Šamić

Braulio Justel Calabozo, LA REAL BIBLIOTECA DE EL ESCORIAL Y SUS MANUSCRITOS ARABES. Sinopsis historico-descriptiva. Instituto Hispano-Arabe de Cultura, Madrid 1978, str. 324+1.

Pisac ove knjige B. J. Calabozo, sadašnji bibliotekar Kraljevske biblioteke Eskorijala (kod Madrida) obraćajući se u početku čitaocima, između ostalog, navodi da je povod za njeno pisanje bilo pripremanje izložbe reprodukcija odabranih arapskih rukopisa iz te biblioteke koju je pripremao Špansko-arapski institut za kulturu u Madridu. Podnaslov djela ukazuje na to da je ono sinopsis, tj. kompendij koji, dakle, u sažetom obliku, daje historijat razvoja Biblioteke, kao i njen opis u današnje doba u pogledu njena smještaja i rasporeda njenih fondova, s osvrtom i na promjene koje je ona doživjela u tom pogledu od njena osnivanja koncem XVI vijeka n. e., između 1563. i 1584. g. Tada je, zapravo, podignut Kraljevski samostan svetoga Lorenca (El Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial) u čiji je sastav, pored ostalog, ulazila i ova biblioteka. Samostan je utemeljio španski kralj Filip (Felipe) II, predavši ga na upravu crkvenom redu Svetog Jeronima.

U prvom od dva osnovna svoja dijela (str. 9—129), i to u nekoliko posebnih poglavlja, kompendij razmatra biblioteku u cjelini, počevši od njena osnivanja i stvaranja njenih fondova (štampanih, a naročito rukopisnih) s dolaskom prvih djela u nju negdje iza 1571. g. Fondovi su se popunjavali postepeno kupovinom, te darovanjima od strane raznih znamenitih ličnosti (od kojih je i sam kralj Filip II), dolazeći ne samo iz Španije nego i iz drugih zemalja. Od prve polovine XVII do početka XIX v. (prema vladarskim dekretima) Biblioteka je dobijala po

⁷ *Arapaska poezija*, str. 5.

⁸ *Arapaska poezija*; str. 17.

jedan obavezni primjerak svih štampanih djela u Španiji i njenim tadanjim posjedima. Velike gubitke pretrpjela je Biblioteka zbog požara koji je harao u njoj 1671. g. kada je stradalo više od 4.000 rukopisa. Gubitaka štampanih i rukopisnih djela bilo je kasnije (npr., za vrijeme Napoleonove invazije) i na druge načine. Biblioteka danas broji oko 45.000 štampanih djela i kojih 5.000 rukopisa. U zaokružnim ciframa od tih rukopisa ima: 1.870 arapskih, 1.400 latinskih, 800 kastelanskih (španskih), 600 grčkih, 80 talijanskih, skoro isto toliko hebrejskih, oko 50 katalonskih ili valencijskih, kojih 30 francuskih ili provensalskih, oko 20 perzijskih, petnaestak portugalskih ili galicijskih, desetak turskih, po nekoliko jermenskih i njemačkih, te jedan na meksičkom indijanskom jeziku nahuatl.

U nekoliko sljedećih kraćih poglavlja (2—9) detaljnije su opisane osnovne prostorije (sale) Biblioteke (str. 25—84). Tu se govori ne samo o knjigama, od kojih su neke najznačajnije izložene u 7 vitrina glavne sale (Salon principal), nego i o portretima i skulpturama u tim svim prostorijama, raznih znamenitih historijskih i drugih (mitoloških) ličnosti, te o raznovrsnim drugim predmetima (slikama, globusima, mapama, astrolabijima, naučnim instrumentima, itd.). Naime, eskorijalska biblioteka prvobitno je imala, pored svoje osnovne namjene, i tu da bude neka vrsta muzeja i naučnog laboratorija.

U posljednjem (10) poglavlju (str. 85—129) prvog dijela ove knjige dat je sažet historijski pregled formiranja, sređivanja i katalogizacije nearapskih fondova ove Biblioteke koja je danas, zajedno sa samostanom, svojina španske države. Najvažniji doprinos tome dali su bibliotekari samog Eskorijala, kao i neki naučnici van njega, dajući radove o Biblioteci u cjelini ili pak o njenim pojedinim fondovima. Važniji njihovi radovi istaknuti su u ovom poglavlju, a posebno pak i detaljnije u odlomku pri kraju ove knjige posvećenom korištenoj literaturi.

Drugi glavni dio kompendija (u šest poglavlja, str. 131—266) posve-

ćen je arapskim rukopisima Eskorijala. Iz ranije spomenutog popisa rukopisa te Biblioteke moglo se vidjeti da je među njima upravo najbogatiji fond arapskih manuskripta. Međutim, kako ističe sam autor, na početku ovog dijela, u prvom poglavlju koje razmatra formiranje prvobitnog arapskog rukopisnog fonda, broj djela u njemu mogao je biti daleko veći da na hiljade arapskih djela nije spaljeno prilikom španske rekonkiste, a naročito padom Granade, posljednjeg arapskog uporišta u Španiji. Po preporuci i pomoći samog kralja Filipa II odmah od početka formiranja eskorijalske biblioteke obratila se pažnja prikupljanju (otkupom, i dr.) i arapskih rukopisnih i drugih djela. Već 1567. godine u jednoj listi primljenih knjiga u nju spominje se i jedno arapsko djelo. Od značajnijih najranijih (iz XVI stoljeća) prinosa biblioteci arapskih rukopisa spomenimo 61 djelo iz biblioteke čuvenog kroniste Juana Paeza de Castra, godine 1572, zatim 265 arapskih rukopisa iz zbirke učenjaka i diplomate Don Diega de Mendoze, uključenih u fond Eskorijala početkom 1576. godine i 30 arapskih djela koje je biblioteci ostavio dr Arias Montano godine 1583.

U drugom poglavlju ovog djela (str. 171—212) razmatra se moderni fond arapskih rukopisa Eskorijala; naime, onaj obrazovan nakon 1600. g. pa sve do naših dana. Njega skoro isključivo sačinjava biblioteka marokanskog sultana Muley (Mawlay) Zaydāna. Ne ulazeći u razne verzije objašnjenja dolaska tih knjiga (oko 3.975 djela) u Biblioteku, kratko se može reći da su to one koje je spomenuti vladar bio poslao (početkom 17. vijeka) s ostalom imovinom jednim brodom za Agadir (zbog borbi koje je tada vodio u zemlji), ali su ga presreli i zarobili brodovi španskog kralja Filipa III. I pored pokušaja samog Zaydāna, a kasnije i njegovih nasljednika, da iskupe ovu biblioteku od Španije, nije moglo doći do nekog konačnog sporazuma o tome. Arapski rukopisni fond Eskorijala najviše je stradao (gubitkom kojih 2.500 djela) prilikom spomenutog požara godine

1671, a nekih većih prinova u njega poslije toga nije bilo.

Treće poglavlje (str. 213—243) govori o sređivanju i katalogizaciji arapskih fondova uopće. Pored manjih i manje značajnih radova u vezi s tim, istaknimo prvi skoro potpuni katalog arapskih eskorijalskih rukopisa čiji je autor Libanac Miguel Casiri. Izašao je u dva toma: I — 1760, a II — 1770, oba u Madridu. Po materiji u I tomu su zastupljene discipline (br. 1—1628): gramatika, retorika, poezija, filologija i miscelanea, leksikografija, filozofija, etika i politika, medicina, prirodne nauke, matematika, jurisprudencija i teologija. Drugi tom obuhvata (br. 1629—1851): geografiju i historiju. Katalog je pisan na latinskom (poznat pod skraćenim nazivom: *Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis*). Katalogizacijom tih rukopisa bavili su se i francuski orijentalisti: tako je 1884. objavio Hartvig Derenbourg (u Parizu) I tom svog francuskog kataloga: *Les Manuscrits Arabes de l'Escorial* (opisavši tu 708 rukopisa). Godine 1903. objavljuje on prvi fascikl II toma (br. 709—788). Koristeći se Derenbourgovim bilješkama dalje su radili na tom katalogu, i to na II tomu H.-P.-J. Renaud (br. 789—985) izašao 1941, a na III tomu E. Lévi-Provençal (br. 1256—1852), objavljen još 1928. U njemu nedostaje obrada rukopisa islamskog prava (sadašnji br. 986—1255). Na njihovoj djelimičnoj obradi rad je nastavio Georges Vajda. Obradom ostalih rukopisa koje nisu katalogizirali francuski orijentalisti, a obradio ih je Casiri, bavi se sada dr Garcia Arenal potaknuta na to od strane Špansko-arapskog instituta za kulturu.

U završnim poglavljima (4—6) drugog dijela kompendija daju se podaci o tzv. komplementarnom fondu od 88 arapskih rukopisa koji nisu do sada katalogizirani ni od Casirija niti od strane spomenutih francuskih orijentalista.

U prvom dodatnom poglavlju (Apendice I, str. 267—286) iznesen je sumaran opis 47 arapskih eskorijalskih rukopisa čije se reprodukcije javljaju u spomenutoj izložbi orga-

niziranoj od strane Instituto Hispano-Arabe de Cultura.

Drugo dopunsko poglavlje (Apendice II, str. 287—291) daje uputu o načinu posjete i korištenju usluga koje pruža biblioteka Eskorijal naučnim radnicima ili uopće njenim raznim posjetiocima.

Na str. 293—321 nalazimo opširan popis (po abecednom redu autora) literature kojom se poslužio pisac ovog kompendija pri njegovu sastavljanju.

Nakon sadržaja (str. 323—4) autor se na arapskom jeziku (str. 1—3)

obraća čitaocima, a dalje (str. 3—8), daje arapsku verziju (Apendice I) o 47 reprodukcija arapskih rukopisa koje figuriraju na spomenutoj izložbi, prof. Muḥammad 'Abdu-l-Ḥamīd 'Isā, sa Kulliyatu-l-tarbiya, Univerziteta 'Ainu Šams iz Kaira.

Uz kompendij su priložene 4 lijepe reprodukcije u boji (na 6 strana) arapskih rukopisa iz fonda Eskorijala. Ova knjiga, koja prvenstveno može poslužiti kao neki *vademecum* za posjetioca kako spomenute izložbe arapskih rukopisa tako i one u samoj biblioteci Eskorijala, nije imala, dakle, čisto naučni karakter, ali je ipak, uz svoj deskriptivni dio, dala opširan historijat o razvoju same Biblioteke i njenih fondova, s posebnom pažnjom na arapske rukopise u njoj, tako da je dala i značajan naučni doprinos, a naročito u domenu unapređenja arapskih studija uopće.

T. Muftić

Fehim Bajraktarević, PREGLED ISTORIJE PERSIJSKE KNJIŽEVNOSTI

Publikovanjem *Pregleda istorije persijske književnosti*,¹ autora dr Fehima Bajraktarevića, priređivači knjige prof. dr Marija Đukanović i mr Darko Tanasković imali su cilj, između ostalog, da obilježe ju-

¹ Dr Fehim Bajraktarević: *Pregled istorije persijske književnosti* (priređili: Marija Đukanović i Darko Tanasković), Naučna knjiga, Beograd, 1979.

bilej pedesetogodišnjice postojanja i rada Katedre za orijentalnu filologiju (danas Odsek za orijentalistiku) Beogradskog univerziteta, čiji je osnivač i jedan od najzaslužnijih članova bio pokojni prof. Fehim Bajraktarević.

Prof. Fehim Bajraktarević smatra se s pravom »pionirom naučne orijentalistike u Jugoslaviji«. Studirao je orijentalistiku sa slovenskom filologijom, doktorirao je 1918. g. u Beču, boravio je na stručnom usavršavanju u Londonu i Alžiru, gdje se posebno posvetio izučavanju iranistike pod rukovodstvom poznatog iraniste Henri Massé-a. Svojim djelima iz oblasti orijentalistike i prevodima s orijentalnih jezika zadužio je u mnogome jugoslovensku kulturnu javnost. Od njegovih djela treba pomenuti studiju *Uticao Istoka na Getae*, a od mnogobrojnih prevoda *Rustem i Suhrab*, prevod dijela iz Firdusijeve *Šahname*, cjelovit prevod Hajjamovih *Rubajja*, antologiju izbora stihova *Iz persijske poezije*, itd. Prof. Fehim Bajraktarević je punih četrdeset godina predavao perzijsku književnost na Beogradskom univerzitetu.

Pregled istorije persijske književnosti, ova mala i veoma korisna knjiga predstavlja, u stvari, sažet i veoma uspio presjek predavanja prof. Bajraktarevića, a sastavljen je prema njegovim bilješkama, komentarima, brojnim bibliografskim naznakama pripremljenim za predavanje, kao i prema bilješkama njegovih učenika prof. Marije Đukanović i Darka Tanaskovića. Pored neobične vrijednosti, koju ova knjiga ima kao udžbenik za studente persijskog jezika i književnosti, ona ima i širi kulturni značaj i može poslužiti kao mala studija iz persijske književnosti. Uz to treba odati priznanje njenim sastavljačima prof. Mariji Đukanović i Darku Tanaskoviću, koji su s pažnjom i umješnošću sakupili i obradili zaostali nedorađeni materijal, a čijom zaslugom su ova predavanja dobila koherentan, cjelovit i uobličan izgled. Rekonstrukcijom gradiva sa predavanja u vremenskom rasponu od tri decenije, i to neposredno poslije drugog svjetskog rata (bilješke M. Đukanović) i

posljednjih Bajraktarevićevih predavanja 1966/67 (bilješke D. Tanaskovića), priređivači ove knjige su nastojali da autora predstave na najvjerniji mogući način za koji vjeruju, kako kažu, da »nije odviše udaljen od konačne verzije teksta koju bi, da su mu vreme i snage dozvolili, uobličio sam autor«. Uz to su se trudili da u najvećoj mogućoj mjeri sačuvaju čak i formalne odlike izlaganja i sâm idiolekt profesora Bajraktarevića.

Bez pretjerane pretencioznosti za naučnom akribijom, mada je uglavnom data sva u naznakama, obuhvatajući period od početaka pa sve do kraja klasične iranske književnosti (period od 15 vijekova), knjiga je sadržajno veoma bogata i obiluje nizom podataka, anegdota iz života pisaca, primjerima iz poezije u prevodu na srpskohrvatski jezik i brojnim digresijama i referencama na evropsku književnost. Sve to govori o izvanrednoj širini obrazovanja i znanja prof. Bajraktarevića i istovremeno omogućuje da se knjiga čita s neobičnom zanimljivošću kao neki esej ili memoari.

Knjiga počinje kratkim pregledom *O persijskom jeziku i njegovoj istoriji*, zatim prelazi na *Pregled literature prva dva razdoblja istorijskog razdoblja persijskog jezika i civilizacije* koji je podijeljen na više dijelova, obuhvatajući svojim kraćim dijelom *Staro razdoblje* i svojim najvećim i krucijalnim dijelom razdoblje *Novopersijske literature*. Gotovo čitava knjiga posvećena je poeziji, koja je i prevladavala u klasičnoj persijskoj književnosti, izuzimajući kratak osvrt na istoriografe i prozu u klasičnom periodu koja se u ovoj književnosti javlja uglavnom u obliku prevoda na persijski jezik ili u sklopu stvaralaštva nekih značajnih autora koji su prvenstveno bili pjesnici. Tu se pominju i raspravlja se, manje ili više, o najvećim pjesnicima persijske književnosti počev od Firdusija, Omera Hajjama, Enverija, Sanajja, Attara, do Nizamija, Sadija i Rumija, završavajući s Džamijem. Tu i tamo mogu se uočiti izvjesna ponavljanja i vraćanja na već spomenuto, što je uostalom bilo teško izbjeći s obzi-

rom na to da je riječ o predavanjima.

Ali bez obzira na to, autor je za svakog pjesnika imao neku svježuju riječ i komentar. Pored pregleda života i djela pojedinih pisaca, u knjizi su date i opaske o najboljim prevodima i najvažnijim studijama i kritičkim izdanjima pojedinih djela kod nas i u svijetu. Knjiga je mjestimično okrijepljena primjerima iz poezije datim u prevodu na srpskohrvatski jezik. Svi pjesnici, s obzirom na njihovu pjesničku veličinu i značaj, nisu, međutim, predstavljeni podjednako primjerima iz njihove poezije. Tako pada u oči da nema prevoda iz poezije Firdusija, Nizamija, Hafiza i Džamija, ali ima primjera iz poezije manje značajnih pjesnika nego što su ovi, npr. Unsurija (str. 20.), Farukija (str. 20), Enverija (str. 44).

Bez obzira na sve eventualne manje primjedbe koje bi se mogle staviti ovoj knjizi, treba istaći, prije svega, da je ovo prvo dielo i pregled klasične persijske književnosti kod nas, dato na veoma jednostavan, sažet, ali sveobuhvatan način i kao takvo ono ima veliki značaj kako za našu orientalistiku, tako i za širu jugoslovensku kulturnu javnost.

J. Šamić

SAVREMENA POEZIJA IRANA, predgovor: Nader Naderpur, izbor i prevod sa persijskog Bećir Džaka, Kruševac, 1979.

Ovo je knjiga prevoda izabranih pjesama savremenih iranskih pjesnika, koja se tematski i svojim odbirom na neki način nadovezuje na izbor i prepjeve iz klasične persijske poezije Fehima Bajraktarevića *Iz persijske poezije* (Beograd, 1971), pa s te strane predstavlja novinu, jer nas u dovoljnoj mjeri upozna sa sadržajem, tematikom, idejnošću, sa estetskim i umjetničkim vizijama savremenih iranskih pjesnika. Ova knjiga se pojavila poslije niza drugih radova i prevoda sa persijskog jezika. Stoga je potrebno zasebno spomenuti objavljenu disertaciju

dra Bećira Džake *Naša narodna epika i Firdusijeva Šahnama* («Svjetlost», Sarajevo, 1976) koja predstavlja pokušaj komparativnog izučavanja sadržaja, motiva i likova u Firdusijevoj Šahnami i našoj narodnoj epici, što, uzeto šire, ima ne samo književne nego i kulturno-civilizacijske značajke, budući da su obje epike nastale na jednom širem mediteranskom prostoru sa svim mogućim utjecajima bližih i daljih područja. Ako se prva (Šahnama) začela na azijskom tlu, ali uz dovoljno prisutnosti »civilizacije antičkog Egipta, Male Azije, drevne Helade, te kasnije helenizma, antičkog Rima, Vizanta... i islamskog Istoka, druga (naša narodna epika) je nastala u Evropi, ali na prostoru gdje su se dodirivale i prožimale dvije civilizacije: evropska i azijska«, kako kaže autor, »i pored najstarijih religijsko-mitoloških nasljeđa slavensko-azijskog svijeta donesenih iz stare postojbine, u našu narodnu epiku ugrađena su nasljeđa Istoka, koja su tokom istorije strujala na Balkan, uključujući u sebe i elemente iranskog civilizacijskog kruga«. Stoga ovakva izučavanja predstavljaju nam ono što je zajedničko u obje epike, odnosno u dvjema kulturama i civilizacijama.

Knjiga *Savremena poezija Irana* sastoji se od uvodnog članka vodećeg modernog pjesnika Irana, Nadera Naderpura »Nova ili današnja poezija Irana« (str. 5—14), zatim izbora i prevoda po nekoliko pjesama slijedećih pjesnika: Ali Isfendijari-Nima Jušića, Gulčira Gilanija, Feriduna Tavallalija, Ismail Šahrudija, Feriduna Muširija, Ahmed Šamlua, Sijavuša Kesraija, Mohamed Zuherija, Nusret Rahmanija, Saje Hušeng Ebtihadža, Sohrab Sepehrija, Minučihra Atešija, Mahmud Azada, Nader Naderpura, Furug Farruh-zade, Ismail Hojia i Reza Berahinjia. Uz prevode su dati i kratki biografski podaci o pjesnicima (str. 15—74), i na kraju »Umjesto pogovora« na jednoj stranici (str. 75) dr Bećir Džaka rezimira i svoj pogled na tu poeziju.

U članku »Nova ili današnja poezija Irana«, Nader Naderpur nije dao »ocjenu, odnosno vrednovanje stvaranja iranskih pjesnika novog

izraza«, kako sam kaže, »nego je želio da ukratko predstavi novu iransku poeziju«, koju on naziva »današnjom poezijom Irana«, zasnivajući objašnjenje svog stava primjerima versa koji su mu za izlaganje postavljenih teza izgledali pogodniji i ubjedljiviji.

Razvoj moderne poezije Nader Naderpur je sagledao u dvije etape. Prva je vrijeme borbi za ustavnost i revolucija (1905—11) i vrijeme poslije revolucije, kada poezija postaje izraz društveno-političkih kretanja i preobražaja, kada se stvara realizam u kritici i literaturi i kada je većina pjesnika preokupirana socijalnim i političkim temama. Međutim, u formalno-estetskom pogledu, ona je pisana još uvijek na stari način i u starim metrima i rima. Ali je to, ipak, vrijeme kada se javljaju prvi pjesnici novog izraza (Iredž Mirza, Mirzade Eški). Budući da je ova poezija nova osjećanjem, tematikom i sadržajem, ali ne izrazom, ova etapa predstavlja prelazni period u formiranju nove poezije.

Prekretnicu u tom pogledu napravio je Nima Jušić, začetnik škole modernista, koji je pisao svoje pjesme pod utjecajem francuske poezije. Njegov prvi spjev »Efsane« napisan je pod utjecajem Alfred Dumasovog spjeva »Noć«. I ova Nima Jušićeva prva poema predstavlja preteču moderne poezije Irana. Ali, usljed novonastalih prilika i pod utjecajem francuskih romantičara, njegov vers svojim izrazom kreće se od jednostavnog, od realizma ka simbolizmu i nadrealizmu u kasnijim njegovim poetskim radovima.

I na kraju da kažemo da bi izbor bio potpuniji, ali da je bilo više prostora, da su prezentirani još i pjesnici koji su utirali put modernistima — pjesnicima novog izraza. Njihova poezija je nova sadržajem, svježim idejama, socijalnom problematikom kojom se bavi i aktualnošću koja ide do angažiranosti. Ali, knjiga *Savremena poezija Irana* u prevodu sa persijskog dra Bećira Džake, ovako kako je data, predstavlja dovoljnu prezentaciju savremenih tokova i strujanja u najnovijem periodu razvoja iranske poezije. U njoj su, pored klasično-orientisanih, više prostora dobili pje-

snici slobodne versifikacije i savremenog izraza.

Dž. Čehajić

Abū al-‘Alā al-Ma‘arri, POSLANICA O OPROŠTENJU (Priredio, preveo, pristup, napomene i predgovor napisao S. Grozdanić. Biblioteka »Cijeli svijet«, Sarajevo 1979, str. 136).

Nedavno se u drugom kolu Biblioteke »Cijeli svijet« Udruženih izdavača Jugoslavije pojavila knjiga »Poslanica o oproštenju« Abū al-‘Alā al-Ma‘arrija. Djelo je priredio, s arapskog preveo, pristup, napomene i pogovor napisao profesor dr Sulejman Grozdanić. Knjiga se sastoji iz tri dijela: pristupa, prevoda *Poslanice o oproštenju* i pogovora.

Nije slučajno što se Sulejman Grozdanić odlučio da u ovoj vrlo zanimljivoj Biblioteci prezentira jednog od najvećih arapskih pjesnika i prozaišta svih vremena i to jednom *Risāla al-Ġufrān*. Mada je ovo Ma‘arrijevo djelo u prošlosti bilo prilično zapostavljeno, naročito od strane klasičnih arapskih kritičara i istoričara književnosti, ono danas pobuđuje veoma široko i raznovrsno interesovanje književne kritike i istorije i kod arapskih kritičara i istoričara književnosti, a i kod izučavalaca arapske literature u svijetu. Potpuno se s pravom *Risāla al-Ġufrān* smatra remek-djelom arapske književnosti i mnogi ovu Ma‘arrijevu *Poslanicu* porede s *Božanstvenom komedijom* Dantea. Čini se da bi uputnije bilo reći da se po nekim svojim aspektima ovo djelo ne može porediti s *Božanstvenom komedijom*, nego, obrnuto, *Božanstvena komedija* sa *Poslanicom o oproštenju*. Kada to kažemo, onda imamo u vidu dvije činjenice: prvo, da je *Poslanica o oproštenju* nastala 2—3 stoljeća prije *Božanstvene komedije* i drugo, da je španski orijentalist Asin Polocijus nedvojbeno utvrdio puteve i uticaje koje je ovo djelo izvršilo na pisca *Božanstvene komedije*. Napomenimo ovdje samo to da Polocijus tvrdi kako je Danteu bila vrlo bliska arapska poezi-

ja, a da su njegovi učitelji izvrsno poznavali arapski i da mu je, na izvjestan način, Ma'arrī bio dostupan.

Sam motiv posjete »onom svijetu« često je iskorištavan u literaturi, a o eshatologiji da i ne govorimo. Međutim, u poređenju s ovim što Al-Ma'arrī govori o svom viđenju drugog svijeta, to bi moglo biti i antieshatologija. Pred nama je jedno vrlo složeno i slojevito djelo, jer je Al-Ma'arrī bio ne samo pjesnik, već i mislilac, a biti mislilac znači biti kritičan. Stoga nije slučajno da je ovo djelo i poetsko i misaono, da pita o bitku, o ljudskoj egzistenciji, Ma'arrījevo djelo izlazi van šablona, jer ni po sadržaju, ni po formi ne može da se uklopi u one klasifikacije i podjele na koje smo navikli kada govorimo o klasičnoj arapskoj književnoj tradiciji.

Abū al-'Alā al-Ma'arrī je rođen 973, a umro je 1058. godine. Najveći dio svog života je proveo u rodnom mjestu Al-Ma'arra, u Siriji. Postoji jedna vrlo značajna činjenica, na koju smo dužni da ukazemo, a iz koje se sigurno daju objasniti neki značajni aspekti Al-Ma'arrījeve poezije. To je njegovo sljepilo, koje je pritiskivalo i egipatskog književnika Taha Husejna. U pogovoru Grozdanić kaže: »... da je Ma'arrī tvrdio da je zatočenik tri zatvora: sljepoće, izolacije u kući i najzad, ropstva duše u tijelu«.

Takvo pjesnikovo stanje najbolje ilustriraju njegovi stihovi:

Ne pitaj me kako mi je;
nalazim se u tri tamnice:
vid sam izgubio, u kuću se
zatvorio
a moj duh u kužnom tijelu je
zatočen.

Nisu li Homer, tragični arapski pjesnik Bašar ibn Burd, pa i naš Filip Višnjić bili slijepi, a na svijetlo dana su iznijeli stihove kojima su se potonje generacije divile i divile. Kod Ma'arrīja je ova činjenica uticala na njegovu prijemčivost za misticizam; pjevajući »u vječnoj noći tjih dana«, Ma'arrī je gradio sliku jednog drugog svijeta, sliku »koja je bila uzdah«, ali i kritika

i zbilje i nekih bitnih idejnih postulata, pa i religioznih i pravnih maksima.

Grozdanić je dao prevod izbora iz drugog dijela čitavog Ma'arrījevog djela. Sam taj dio se naziva *Poslanica o oproštenju*, u kojoj Al-Ma'arrī svog junaka Ibn al-Kāriha vodi u raj, pakao i stajalište. U pristupu ovom Ma'arrījevom djelu Grozdanić iznosi da neki kritičari postavljaju pitanje o Ma'arrījevim stavovima prema eshatologiji, posebno u islamu, tj. prema religioznom životu, raju, paklu, stajalištu i tome slično. Drugi kritičari i istoričari arapske književnosti cjelokupno Ma'arrījevo djelo, a naročito *Poslanicu o oproštenju* stavljaju u neposredan odnos sa socijalnim, moralnim i intelektualnim stanjem njegovog vremena u arapskom društvu. Smatramo da ovakvo drugo posmatranje Al-Ma'arrījevog književnog opusa stvara mogućnost da se vide i ocijene i šire, opće književno-umjetničke, društvene, moralne i misaone vrijednosti.

Razmišljajući o ovoj knjizi, treba nedvojbeno istaći vrijednost prevoda. Jer ko se bavi prevodenjem s arapskog na naš jezik, može u pravom smislu spoznati trud i tegobe prevodioca koji nastoji da iz jednog bogatog jezika pretoči slike, likove, tokove i situacije u naš jezik i zna koliko napora iziskuje ovaj posao. To što je Sulejman Grozdanić dosada napravio, legitimise ga ne samo kao izvrsnog prevodioca, nego i kao dobrog poznavaoca arapske kulture u cjelini. Međutim, moramo primijetiti da upravo zbog toga što je nastojao da predstavi Al-Ma'arrījev izraz — rimovanu prozu, prije svega, prevod na trenutke gubi poetski dah. Da je postupio s više slobode i da je dao vlastitoj poetskoj imaginaciji, koju je potvrdio u ranijim prevodima, ovo bi djelo na našem jeziku bilo još ljepše. Međutim, neosporno se mora pohvaliti Grozdanićevo nastojanje da očuva Al-Ma'arrījev ritam i samu rimu i da je to na nizu mjesta postignuto zahvaljujući ne samo dobrom poznavanju arapskog, već i našeg jezika.

N. Sušić-Mehmedagić

M. Kaya Bilgegil, ZIYA PAŞA ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA. Birinci cild, İkinci Baskı. Atatürk Üniversitesi Yayınları № 550. Edebiyat Fakültesi Yayınları 93, Araştırma Serisi 80. Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, str. I—VIII + 1—499.

Mladi Ataturkov univerzitet u Erzurumu u posljednje vrijeme sve više privlači pažnju svojom izdavačkom djelatnošću. U časopisu za islamske studije ovog Univerziteta i naš zemljak prof. M. Tajib Okić objavio je za života svoj posljednji rad o prevodima *Mevluda Sulejmana Čelebija* na srpskohrvatski jezik. Našu pažnju je ovog puta privukla studija M. Kaya Bilgegila o Zija-paši, velikanu turske tanzimatske poezije. Za ovakav studiozan rad, koji je preduvjet za naučno prezentiranje jedne ličnosti, bila su potrebna obimna istraživanja, pa autor u predgovoru (str. III) obavještava da je pregledao biblioteke i arhive u Istanbulu, Ankari, Londonu, Parizu, Briselu, Ženevi, Sarajevu, te razne biblioteke i arhive po Sjedinjenim Američkim Državama i Sovjetskom Savezu. A da se kao rezultat tih istraživanja iznjedrilo zaista vrijedno djelo u kome je na nov, naučno fundiran način, promatrana ličnost i ocijenjeno djelo Zija-paše, svjedoči knjiga koja je pred nama.

Knjiga je podijeljena u četiri dijela od kojih prvi i drugi dio imaju po dva poglavlja, treći dio ima četiri poglavlja i četvrti dio dva poglavlja.

Pisati o pjesnicima ranijeg perioda, znači raspravljati i o njihovom punom imenu, datumu rođenja, mjestu rođenja i drugim naizgled prostim biografskim podacima, jer malo je slavni ličnosti na čije se biografske podatke pazilo kad su se rađali i za većinu nije ostao nikakav spomen o njihovom rođenju i punom imenu. Tako je i za Zija-pašu utvrđeno na osnovu njegovog, ne tako davno pronađenog pečata, da mu je ime Abdulhamid Zijauddin, da je rođen najvjerovatnije 1829 (a možda i 1830) godine u selu Kerab nedaleko od Erzuruma. U ovome dijelu studije, autor knjige se obilno

koristio i rezultatima drugih istraživača, u prvom redu prof. Kenana Akyüza.

Djetinjstvo i obrazovanje Zija-paše obrađeno je u ovoj knjizi na 20 strana, dosta svježe, sa novim izvornim podacima i ne zadržavajući se suviše na poznatim biografskim podacima. Nešto više podataka, sasvim opravdano, sadrži drugi dio knjige gdje je prikazan Zija-pašin politički život u dvoru i van njega, u poslanstvima. Ovdje nas posebno interesira kratkotrajno poslanstvo u Bosni za koje se malo znalo i koje, nažalost, ni ovom knjigom nije do kraja objašnjeno. Istina, ovdje su, po prvi put, objavljeni neki podaci iz Kadićevog *Zbornika* (Tarih-i Enveri) kao što su podaci o pozdravnom govoru koji je Zija-paši održao sarajevski muftija Hilmi-efendića. Donesen je i čitav odgovor Zija-paše i pozdravne riječi upućene okupljenom narodu. Posebno je za nas važno što je autor ove knjige uvrstio pozdravnu kasidu sarajevskog pjesnika Fadil-paše Šerifovića upućenu Zija-paši. Preuzeta iz Kadićevog *Zbornika*, ova kasida je, međutim, kraća za jedan bejt nego ista kasida prepisana u *Divanu* Fadil-paše Šerifovića u oba nama poznata primjerka.

Zbog suparništva sa velikim vezirom Mehmed Emin Ali-pašom i Ahmed Dževdet-efendijom (pašom), Zija-paša je nakon mjesec dana uklonjen iz Bosne i postavljen za namjesnika na Kipru, a potom u Amasju. Nezadovoljan stalnim premještanjem i to u mjesta daleko od Istanbula, Zija-paša će napustiti Tursku i iz Francuske pokušati da utječe na promjenu stanja u svojoj zemlji. Jedan od takvih pokušaja je i pisanje satiričke poeme *Zafername*, kaside kojom Zija-paša kritikuje politiku Ali-paše, a posebno ismišlja njegovu neuspjelu intervenciju na Kreti. *Zafernamu*, potpisanu imenom Fadil-paša Bosnevi Mevlevi (Šerifovića) izdiktirao je u Parizu, 1869. godine, igrajući bilijar. Tu su još i podaci da je Zija-paša spjevao *Tahmis* na tu *Zafernamu*, potpisavši ga imenom pjesnika Hajri-efendića (Karantina Kâtibi Türk Hayrî), a nedugo potom sastavio je i prozni komentar ovog spjeva potpisan ime-

nom policijskog komandanta Husni-paše. U ovim se podacima uglavnom slažu sve historije turske književnosti. Međutim, nikome, izgleda, nije bilo poznato da je Fadil-paša Šerifović, uvrijeđen ovim postupkom Zija-paše napisao *Repliku*, pjesmu od 35 bejtova, u kojoj oštro, moglo bi se reći i grubo, napada Zija-pašin nedoličan postupak. Da je ova Fadil-pašina pjesma nepoznata zaslužan je dobrim dijelom i njen autor koji je nije želio uvrstiti u svoj *Divan*, ali ju je autor ove knjige, M. Kaya Bilgegil, budući da se služio Kadićevim *Zbornikom*, mogao naći u istom rukopisnom svesku Kadićevog djela kojim se služio.

Treći dio knjige (str. 77—190) se bavi prezentiranjem Zija-pašine uloge u mladoosmanskom pokretu, njegove povezanosti sa naprednim turskim piscima po Evropi i samim djelovanjem u Evropi. Posebno je osvijetljena njegova aktivna uloga u pokretanju novina i časopisa i radu na polju književnosti.

U četvrtom dijelu »Zija-paša u domovini« (str. 191—310) pisac se bavi osvijetljavanjem prvih godina Zija-pašinog boravka u domovini nakon povratka iz Evrope i njego-

vog ponovnog uključivanja u politički život. Iznosena su gledanja, u svjetlu novih izvora, na Zija-pašino službovanje u Siriji, Konji i Adani. Na kraju je predstavljena i pjesnikova porodica i potomci do naših dana.

Ova knjiga, u dijelu koji nosi naslov *Vesikalar* (Dokumenti), sadrži od str. 313—439, 118 pisama iz Zija-pašine službene prepiske. Pisma upućena njemu i od njega raznim funkcionerima, guvernerima ili vezirima su na turskom, francuskom i engleskom jeziku i daju dosta novih podataka o službovanju Zija-paše u raznim krajevima Osman-skog Carstva, kao i o njegovom boravku izvan domovine.

Od 440—478 strane je rezime cjelokupnih istraživanja života i djela Zija-paše, izložen na vrlo sistematičan i pregledan način. Knjiga se završava vrlo upotrebljivim indeksom imena, naziva djela, ustanova i geografskih pojmova. Ovako ozbiljan rad na prezentiranju jednog od najznačajnijih turskih pjesnika poslije Reformacije (1839) zaslužuje najvišu ocjenu.

F. Nametak

HRONIKA

GOSTI ODSJEKA ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA I ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU

Od prije nekoliko godina Odsjek za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu uveo je jednu veoma pozitivnu praksu da povremeno poziva orijentaliste-turkologe koji bi za studente i nastavnike Odsjeka i za saradnike Orientalnog instituta održali po dva predavanja. Tokom njihovog boravka u Sarajevu naši gosti su, zahvaljujući predusretljivosti direktora Instituta prof. dra S. Grozdanića, imali susrete sa saradnicima Instituta.

Naš prvi gost, maja 1975. godine, bila je *Elena Maštakova*, sa-

vjetnik u Institutu naroda Azije i Afrike u Moskvi. Jedno njeno predavanje: »Советская наука о турецкой средневековой литературе« štampano je u Prilozima za orijentalnu filologiju XXVI/1976 (1978).

Oktobra 1977. godine gostovala je prof. *Barbara Flemming* iz Leidena sa dva predavanja iz istorije turske književnosti.

Maja 1979. godine prof. *Hans G. Majer* iz Instituta za istoriju i kulturu Bliskog istoka u Minhenu održao je dva predavanja iz osmanske kulturne istorije.

Gosti Odsjeka i Instituta bili su takođe i *Dündar Günđay* (Başbakanlık Arşivi, İstanbul), koji je održao predavanje o *siyāqat-u*, vrsti arapskog pisma, te prof. dr *Andreas Tietze* iz Beča sa dva predavanja iz područja osmanistike.

V. Boškovi